

Андреас Умланд*

кандидат політичних та історичних наук (Dr. phil., Ph. D.),
старший позаштатний співробітник Центру
європейської безпеки, Інститут міжнародних відносин
(Прага, Чехія), andreas.umland@stanfordalumni.org
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7916-4646>

УКРАЇНСЬКІ РАДИКАЛЬНІ НАЦІОНАЛІСТИ ДО І ПІСЛЯ ЄВРОМАЙДАНУ: ВІД ПРАВОЇ ПАРТІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ДО “НЕГРОМАДЯНСЬКОГО” СУСПІЛЬСТВА

У статті дається огляд розвитку праворадикального політичного спектра України до і після Революції гідності. У висновках наводиться більшість відповідної наукової літератури на цю тему українською, англійською, російською та німецькою мовами. Методологію праці становить комплекс наукових принципів, загальнонаукових і спеціально-історичних методів, а також міждисциплінарний та комплексний підходи до історичного дискурсу на основі цілісного використання джерел з означеної проблеми. Наукова новизна – висвітлюється триваюча електоральна слабкість українських крайніх правих після Євромайдану і під час війни.

Наявні дані свідчать про електоральну слабкість і низьку політичну легітимність українських ультра націоналістів, що є важливим феноменом історії і порівняльної політики українського суспільства, особливо зважаючи на сприятливі умови щодо підйому ультра націоналістів на поч. 1990-х та у 2014–2019 рр. У час після Євромайдану

* Ця стаття є результатом проекту “Коллективні дії недержавних збройних угруповань в українському конфлікті: порівняння проросійських і українських недержавних збройних угруповань”, що фінансується Фондом Фольксваген, Німеччина. Див.: app.dimensions.ai/details/grant/grant.4974241. Проект також отримав підтримку від Accommodation of Regional Diversity in Ukraine (ARDU) – дослідницького проекту, фінансованого Науковою радою Норвегії (програма NORRUSS Plus). Див.: blogg.hioa.no/ardu/category/about-the-project/.

ультраправі групи активізуються, формують мережу НДО, які об'єднують у політично значимі формування “Правого сектору” і Національного корпусу. Зростання публічного авторитету крайньоправих не призводить до зростання їхньої електоральної підтримки, утім відбувається їхня переорієнтація на різні проекти “негромадянського суспільства” та зростання їхньої соціальної активності. Відбувається парадоксальне зближення радикальних правих із мейнстрімом української політики за не характерною для країн західної демократії моделлю.

Партійно-політичний ультра націоналізм у виборчому відношенні був поки надзвичайно слабким в пострадянській Україні. Три основні політичні сили, ВО “Свобода”, “Правий сектор” і Національний корпус, незважаючи на громадську популярність, що зростає, і зростаючі націоналістичні настрої серед населення України, залишились політично маргінальними після Євромайдану 2013–2014 років. Ні втрата Криму, ні війна на Донбасі не підвищили електоральну підтримку радикальних націоналістичних угруповань. Однак в умовах триваючої гібридної війни Росії проти України, ультраправі активісти, іноді пов'язані з ультра націоналістичними політичними партіями, отримали більше визнання в українській громадськості з 2014 року. Діяльність антидемократичних неурядових організацій та їх періодична співпраця з українською державою вимагають ретельного моніторингу.

Ключові слова: Україна, націоналізм, крайні праві, негромадянське суспільство, ультра націоналізм, вибори, етноцентризм, політичні партії.

Протягом більшої частини пострадянської української історії партійно-політичний ультра націоналізм – на відміну від організованого помірною націоналізму – був майже безперервно неуспішним на українських виборах національного рівня¹. За

¹ Більш детальні огляди включають в хронологічному порядку: Кулик В. Український націоналізм у незалежній Україні. Київ, 1999; Kuzio T. Theoretical and Comparative Perspectives on Nationalism: New Directions in Cross-Cultural and Post-Communist Studies. Stuttgart, 2007; Украинские правые экстремисты во время и после восстания 2013–2014 гг. // Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры. 2003. Т. 13. № 1. С. 103–206; Russian Politics & Law. 2013. Vol. 51 (5,

останні 30 років українське суспільство зіткнулося з величезною соціальною, економічною та міжнародною напруженістю². Більш того, націоналістичні гасла отримали під час виборчого повстання в Україні в 2004 р., яке стало відоме як Помаранчева революція, популярність і легітимність³. Революція гідності 2013–2014 рр., будучи демонстративно проєвропейською, проте мала аналогічні “націоналізуючі” ефекти⁴. Крім того, вона надала широкі можливості для пропаганди крайніх правих груп, чії представники і символи (прапори, наліпки, гасла і т. д.) було видно не тільки на майдані Незалежності Києва, а й по всій країні⁵. Хоча вони не були ні ідеологічно орієнтованими, ні

Special issue). P. 3–95; Special Issue. The Ukrainian Radical Right in Past and Present: Studies in Ideology, Memory and Politics / Umland A., Zaitsev O. (eds.) // *Communist and Post-Communist Studies*. 2015. Vol. 48 (2–3). P. 169–271; *Нахманович В.* Феномен “Свободи”: Виборці радикальних націоналістів у дзеркалі соціології. Київ, 2016; *Васильчук Є.* Правий радикалізм в Україні. Черкаси, 2018; *Ліхачов В.* Від Майдану праворуч: Революція, війна и ультраправі в Україні (2013–2016 роки). Київ, 2020.

² Напр.: *Dyczok M.* Ukraine: Movement without Change, Change without Movement. Abingdon, 2000; *Lushnycky A. N., Riabchuk M.* Ukraine on Its Meandering Path Between East and West. Bern, 2009; *Lang P., Aslund A.* How Ukraine Became a Market Economy and Democracy. Washington, 2009; *Orange Revolution and Aftermath: Mobilization, Apathy, and the State in Ukraine / D'Anieri P.* (ed.). Baltimore, 2010.

³ *Revolution in Orange: The Origins of Ukraine's Democratic Breakthrough / McFaul M., Aslund A.* (eds.). Washington, 2006; *Wilson A.* Ukraine's Orange Revolution. New Haven, 2006; *Beyond Recognition? Ukraine and Europe after the Orange Revolution / Flikke G., Kisselyov S.* (eds.). Oslo, 2006; *Aspects of the Orange Revolution / D'Anieri P., et al.* (eds.). 6 vols. Stuttgart, 2007.

⁴ *Shekhovtsov A.* The Ukrainian Revolution Is European and National // Eurozine. 13 December 2013. URL: <https://bit.ly/3v88KqX>.

⁵ *Wilson A.* Ukraine Crisis: What It Means for the West. New Haven, 2014; *Ukraine's Euromaidan: Analyses of a Civil Revolution / Marples D. R., Mills F. V.* (eds.). Stuttgart, 2015; *Ukraine after the Euromaidan: Challenges and Hopes / Stepanenko V., Pylynskyi Y.* (eds.). Bern, 2015; *Beyond the Euromaidan: Comparative Perspectives on Advancing Reform*

політично домінуючими, ні організаційно вирішальними, радикальні етноцентристи були однією із складових частин повстання, яке стало відоме як Євромайдан⁶.

З 2014 р. важливим, якщо не найголовнішим фактором, який підвищив сприйнятливість українського суспільства до різних форм націоналізму, включаючи його радикальні форми, став напад Росії на Україну⁷. Ініційований Москвою “збройний конфлікт” в Донецькому басейні є “делегованою міждержавною війною” Росії проти України⁸. Можна припустити, що створення благодатного ґрунту для політичної радикалізації і етноцентристської мобілізації патріотичних частин – і, таким чином, розпад української політичної нації – була і є одним з

in Ukraine / Lang P., Hale H., Orttung R. W. (eds.) Stanford, 2016; *Wynnyckij M.* Ukraine’s Maidan, Russia’s War: A Chronicle and Analysis of the Revolution of Dignity. Stuttgart, 2019.

⁶ *Risch W. J.* What the Far Right Does Not Tell Us about the Maidan. // *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History.* 2015. Vol. 16 (1). P. 137–144; *Shekhovtsov A.* The Ukrainian Far Right and the Ukrainian Revolution // *N. E. C. Black Sea Link Program Yearbook 2014–2015 / Irina Vainovski-Mihai (ed.).* Bucharest, 2015. P. 216–237; *Ліхачов В.* “Чому перебільшення ролі ультраправих в українській революції не менш небезпечне ніж применшення” // “Заборона“. 3 травня 2018. URL: <https://bit.ly/3aoGnwq>.

⁷ *Wood E. A., et al.* Roots of Russia’s War in Ukraine. New York, 2016; *Toal G.* Near Abroad: Putin, the West and the Contest over Ukraine and the Caucasus. Oxford, 2016; *Transnational Ukraine? Networks and Ties that Influence(d) Contemporary Ukraine / Beichelt T., Worschech S. (eds.).* Stuttgart, 2017; *Ukraine after Maidan: Revisiting Domestic and Regional Security / Soroka G., Stepniewski T. (eds.).* Stuttgart, 2018.

Kuzio T., D’Anieri P. The Sources of Russia’s Great Power Politics: Ukraine and the Challenge to the European Order. Bristol, 2018; *The Ukraine Conflict: Security, Identity and Politics in the Wider Europe / Averre D., Wolczuk K. (eds.).* Abingdon, 2019; *D’Anieri P.* Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War. Cambridge, 2019.

⁸ *Hauter J.* Delegated Interstate War: Introducing an Addition to Armed Conflict Typologies // *Journal of Strategic Security.* 2019. Vol. 12 (4). P. 90–103.

інструментів багатогранної “нелінійної” або “гібридної” російської війни проти постмайданної України⁹.

І дійсно, внутрішньоукраїнське протистояння на те, як адекватно реагувати на дії Кремля, все більше розділяє український політикум і відкриває точки входу для екстремістів¹⁰. Але на відміну від Італії та Німеччини в 1920-х роках або Сербії і Росії в 1990-х роках, величезні втрати країни, пов’язані з програною гарячою або “холодною” війною (тобто втрати життів, здоров’я, територій, доходів, заощаджень, інфраструктури і т. д.), не зважаючи на свої значні обсяги в Україні, до сьогодні не призвели до створення потужного українського ультранаціоналістичного руху¹¹. З іншого боку, у той час як крайні праві партії залишилися політично слабкими, радикально націоналістичні політики та етноцентристські НДО стали на початку 2020 р. більш публічними, ніж десять років тому.

Різноманітні дії Кремля проти української держави до і після Євромайдану є основними, але не єдиними визначальними факторами для розповсюдження правого екстремізму в сучасній Україні¹². Соціологи вже давно повідомляли про значне поши-

⁹ *Hosaka S.* Welcome to Surkov’s Theater: Russian Political Technology in the Donbas War // *Nationalities Papers*. 2019. Vol. 47 (5). P. 750–773; *Mykhnenko V.* Causes and Consequences of the War in Eastern Ukraine: An Economic Geography Perspective. // *Europe-Asia Studies*. 2020. Vol. 72 (3). P. 528–560.

¹⁰ *Umland A.* How Moscow Is Subverting Ukraine’s Bid for Freedom // *Foreign Policy*. 26 Feb. 2016. [Online]: <https://bit.ly/2QyVrke>.

¹¹ Напр.: *Bakic J.* Right-Wing Extremism in Serbia. [International Policy Analysis]. Berlin, 2013. [Online]: <https://bit.ly/3al8lcr>; *Stojarová V.* The Far Right in the Balkans. Manchester, 2016; *Kailitz S., Umland A.* Why Fascists Took Over the Reichstag but Have Not Captured the Kremlin: A Comparison of Weimar Germany and Post-Soviet Russia // *Nationalities Papers*. 2017. Vol. 45 (2). P. 206–221; *idem.* How Post-Imperial Democracies Die: A Comparison of Weimar Germany and Post-Soviet Russia // *Communist and Post-Communist Studies*. 2019. Vol. 52 (2). P. 105–115.

¹² *Likhachev V.* Far-right Extremism as a Threat to Ukrainian Democracy // *Freedom House. Nations in Transit Brief*. May 2018. [Online]: <https://bit.ly/3gpzkHQ>.

рення ксенофобських настроїв серед населення України, які з плином часу тільки росли¹³. Крім того, існував і існує широкий спектр радикально націоналістичних концепцій, теорій змови і етноцентристських ідей, що сягають корінням як в дорадянську і радянську, так і в ранню пострадянську історію України¹⁴.

Серед них головну роль грала і грає популярна міфологія про “жидо-більшовизм”, тобто антисемітська конспірологія про нібито вирішальну роль євреїв і іудаїзму в підйомі і правлінні лівих радикалів у всьому світі¹⁵. Певні міжвоєнні і націоналістичні традиції Другої світової війни були продовжені в деяких частинах української діаспори, що проживає в Західній Європі і Північній Америці¹⁶. Деякі з цих – частково ліберальні, частково інтегральні – націоналістичні ідеї після 1991 р. були знову введені активістами-емігрантами в Україну, коли емігрантські групи, що вийшли з початків Організації українських

¹³ *Панина Н.* Фактори национальной идентичности, толерантности, ксенофобии и антисемитизма в современной Украине // Вестник общественного мнения. 2006. № 1. С. 26–38; *Паниотто В.* Динамика ксенофобии и антисемитизма в Украине (1994–2007) // Социология: теория, методы, маркетинг. 2008. № 1. С. 197–213.

¹⁴ Напр.: *Dymerskaya-Tsigelman L., Finberg L.* Antisemitism of the Ukrainian Radical Nationalists: Ideology and Policy. [Analysis of Current Trends in Antisemitism]. № 14. Jerusalem, 1999; *Rudling P. A.* Eugenics and Racial Anthropology in the Ukrainian Radical Nationalist Tradition // Science in Context. 2019. Vol. 32 (1). P. 67–91.

¹⁵ *Luks L.* Vergeblicher Versuch, den Holocaust “rational” zu erklären // Forum für osteuropäische Ideen- und Zeitgeschichte. 2004. Vol. 8 (1). P. 301–309; *Hanebrink P.* A Specter Haunting Europe: The Myth of Judeo-Bolshevism. Cambridge, 2018.

¹⁶ *Yurchuk Y.* Reclaiming the Past, Confronting the Past: OUN–UPA Memory Politics and Nation-Building in Ukraine (1991–2016) // War and Memory in Russia, Ukraine, and Belarus / Fedor J., Kangaspuro M., Lassila J., Zhurzhenko T. (eds.). New York, 2017. P. 107–37; *Химка І.-П.* Українсько-єврейські взаємини: Від історії до пам’яті. Київ, 2019; *Rudling P. A.* Tarnished Heroes: The Organization of Ukrainian Nationalists in the Memory Politics of Post-Soviet Ukraine. Stuttgart, 2020.

націоналістів, створеної в 1929 р., вступили в контакт зі своєю батьківщиною¹⁷.

Проте на національному рівні українські крайні праві з тріском провалилися на всіх президентських і майже на всіх парламентських виборах – будь то в 1990-х, початку 2000-х рр. або після Євромайдану (Таблиця 1)¹⁸. Правда, протягом тривалого періоду партійно-політичний посткомуністичний ультра націоналізм в Східній Європі в цілому залишався слабкішим, ніж побоювалися деякі компаративісти правого екстремізму після розпаду Радянського блоку і Союзу в 1989–1991 роках¹⁹. Тим не менш, постійно низькі і часто дуже низькі результати крайніх правих партій, спілок і кандидатів на національних виборах в Україні з 1991 р. і до сьогодні стали згодом все більш вражаючою і помітною особливістю української пострадянської політики (Таблиця 1)²⁰.

Електоральна слабкість і низька політична легітимність українських ультра націоналістів і з історичної, і з порівняльної точок

¹⁷ Напр.: *Липовецький С.* Організація українських націоналістів (бандерівці): фрагменти діяльності та боротьби. Київ, 2010; *Панченко В.Г.* Легалізація та діяльність ОУН в Україні протягом 1990-х рр. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2011. № 30. С. 38–41; *Васильчук Є.О.* Ідеологічні доктрини українських правоекстремістських об'єднань у контексті постмодерністського дискурсу (на прикладі УНА–УНСО) // Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”. Політологія. Соціологія. Право. 2013. № 3. С. 16–20; *Rudling P. A.* The Return of the Ukrainian Far Right: The Case of VO Svoboda // *Analyzing Fascist Discourse: European Fascism in Talk and Text* / Wodak R., Richardson J. E. (eds.). London, 2013. P. 228–255.

¹⁸ *Kubicek P.* What Happened to the Nationalists in Ukraine? // *Nationalism and Ethnic Politics*. 1999. Vol. 5 (1). С. 29–45.

¹⁹ *Mudde C.* Warum ist der Rechtsradikalismus in Osteuropa so schwach? // *Osteuropa*. 2002. Vol. 52 (5). P. 626–630.

²⁰ *Umland A.* Die andere Anomalie der Ukraine: ein Parlament ohne rechtsradikale Fraktionen // *Ukraine-Analysen*. 2008. № 41. P. 7–10.

зору цікаві, якщо не дивні²¹. Таке враження складається, якщо розглядати цей український феномен на тлі взагалі-то сприятливих умов для підйому ультранационалістів з 1991 р. в Україні і одночасного зростання різних популістських і крайніх правих партій як у багатьох інших країнах Східної, так і в деяких державах Західної Європи. Від Росії (напр. ЛДПР) і Сербії (напр. Радикальна партія Сербії) до Франції (напр. Національний фронт) і Італії (напр. “Північна ліга”), протягом останніх тридцяти років, ультранационалістичні партії кілька разів відносно успішно виступали на національних виборах²².

Навіть коли значна частина російськомовного і явно не україноцентристського електорату України в Криму, на Донбасі та в Росії не могла через російсько-українську війну брати участь у президентських і парламентських виборах 2014 і 2019 рр., ці додаткові сприятливі умови не призвели до виборчого прориву українського партійного ультранационалізму. Загальнополітична незначимість правого екстремізму, що зберігається в законодавчій і виконавчій гілках центральної влади

²¹ *Шеховцов А.* Всеукраїнське об’єднання “Свобода”: проблема легітимності боротьби за владу // Україна Модерна. 2013. № 20. С. 171–213.

²² Серед порівняльних досліджень європейських крайніх правих, які, на відміну від більшості інших подібних досліджень, включають розгляд пострадянських українських ультранационалістів: *The Radical Right in Central and Eastern Europe Since 1989 / Ramet S. (ed.).* University Park, PA, 1999; *Шеховцов А.* Новые радикальные партии в европейских демократиях: Причины электоральной поддержки. Stuttgart, 2011; *Mapping the Extreme Right in Contemporary Europe: From Local to Transnational, Extremism and Democracy / Mammone A., Godin E., Jenkins B. (eds.).* London, 2012; *Right Wing Populism in Europe: Politics and Discourse / Wodak R., Mral B., KhosraviNik M. (eds.).* London, 2013; *Analyzing Fascist Discourse / Wodak R., Richardson J. (eds.).* London, 2012; *Polyakova A.* The Dark Side of European Integration: Social Foundations and Cultural Determinants of the Rise of Radical Right Movements in Contemporary Europe. Stuttgart, 2015; *Transforming the Transformation? The East European Radical Right in the Political Process / Minkenberg M. (ed.).* London, 2015; *Bustikova L.* Extreme Reactions: Radical Right Mobilization in Eastern Europe. Cambridge, 2019.

України, призвела, серед іншого, до того, що академічні розслідування його сучасних проявів залишаються недостатньо розвиненими²³. Це відрізняє сьогодишній стан досліджень пострадянських українських правих радикалів від з недавніх пір явного підйому академічного висвітлення історичного українського інтегрального націоналізму міжвоєнного і військового часів і пам'яті про нього в незалежній Україні²⁴.

²³ *Umland A.* Starting Post-Soviet Ukrainian Right-Wing Extremism Studies from Scratch: Guest Editor's Introduction // *Russian Politics and Law*. 2013. Vol. 51 (5). P. 3–10.

²⁴ Див., напр.: *Zaitsev O.* Ukrainian Integral Nationalism in Quest of a 'Special Path' (1920s–1930s) // *Russian Politics & Law*. 2013. Vol. 51 (5). P. 11–32; *Rossoliński-Liebe G.* Bandera S.: The Life and Afterlife of a Ukrainian Nationalist. Fascism, Genocide, and Cult. Stuttgart, 2014; *Zaitsev O.* De-Mythologizing Bandera: Towards a Scholarly History of the Ukrainian Nationalist Movement // *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society*. 2015. Vol. 1 (2). P. 411–420; *Härtel A.* Bandera's Tempting Shadow: The Problematic History of Ukrainian Radical Nationalism in the Wake of the Maidan // *Journals of Soviet and Post-Soviet Politics and Society*. 2015. Vol. 1 (2). P. 421–428; *Radchenko Y.* From Staryi Uhryniv to Munich: The First Scholarly Biography of Stepan Bandera // *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society*. 2015. Vol. 1 (2). P. 411–458; *Struve K.* Deutsche Herrschaft, ukrainischer Nationalismus, antijüdische Gewalt: Der Sommer 1941 in der Westukraine. München, 2015; *Shkandrij M.* Ukrainian Nationalism: Politics, Ideology, and Literature, 1929–1956. New Haven, 2015; *Zaitsev O.* Fascism or Ustashism? Ukrainian Integral Nationalism of the 1920s–1930s in Comparative Perspective // *Communist and Post-Communist Studies*. 2015. Vol. 48 (2–3). P. 183–193; *Gomza I.* Elusive Proteus: A Study in the Ideological Morphology of the Organization of Ukrainian Nationalists // *Communist and Post-Communist Studies*. 2015. Vol. 48 (2–3). P. 195–207; *Rudling P. A.* Dispensing the Fog: The OUN and Anti-Jewish Violence in 1941 // *Yad Vashem Studies*. 2016. Vol. 44 (2). P. 227–245; *McBride J.* Who Is Afraid of Ukrainian Nationalism? // *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*. 2016. Vol. 17 (3). P. 647–663; *Rudling P.A.* Yushchenko's Fascist: The Bandera Cult in Ukraine and Canada // *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society*. 2017. Vol. 3 (2). P. 129–178; *Hrytsak Y.* Ukrainian Memory Culture Post-1991: The Case of Stepan Bandera... P. 179–218; *Yurchuk Y.* Rivne's

Таблиця 1. Електоральні успіхи основних українських ультраправих партій в президентських виборах і пропорційних частинах парламентських виборів в 1998–2019 рр. у відсотковому співвідношенні²⁵.

Партія/союз	Блок Національний фронт (КУН, УКРП & УРП) / УРП / КУН	УНА / УНА– УНСО / ПС	Блок “Менше слів” (ВПО–ДСУ & СНПУ) / ВОС
1	2	3	4
Вибори			
1998 (парламентські)	2,71 (Нацфронт)	0,39 (УНА)	0,16 (“Менше слів”)
1999 (президентські)			

Memory of Taras Bul’ba-Borovets’: A Regional Perspective on the Formation of the Founding Myth of the UPA... P. 219–252; *Adamski L.* Kyiv’s “Volhynian Negationism”: Reflections on the 2016 Polish–Ukrainian Memory Conflict... P. 253–290; Fascism without Borders: Transnational Connections and Cooperation between Movements and Regimes in Europe from 1918 to 1945 / Bauerkämper A., Rossoliński-Liebe G. (eds.). New York, 2017; *Coleman H., Hrytsak Y., Hundorova T., Zaitsev O., Shkandrij M.* A Roundtable on Myroslav Shkandrij’s Ukrainian Nationalism: Politics, Ideology, and Literature, 1929–1956 // Canadian Slavonic Papers – Revue Canadienne des Slavistes. 2017. Vol. 59 (1–2). P. 131–152; *Petrenko O.* Unter Männern: Frauen im ukrainischen nationalistischen Untergrund 1944–1954. Paderborn, 2018; Case Studies on Mass Atrocities and Survival in the Modern History of Ukraine / Grelka F., Radchenko Y. (eds.). // *Euxeinos: Governance and Culture in the Black Sea Region.* 2019. Vol. 9 (27). P. 3–155; Conceptualizations of the Holocaust in Germany, Poland, Lithuania, Belarus, and Ukraine: Historical Research, Public Debates, and Methodological Disputes / Rossoliński-Liebe G. (ed.) // *East European Politics and Societies and Cultures.* 2020. Vol. 34 (1). P. 124–279.

²⁵ *Umland A.* The Right-Wing Extremisms of Post-Soviet Russia and Ukraine, 1991–2014: Hypotheses on Differences in Their Permutation and Performance // Annual Danyliw Research Seminar on Contemporary Ukraine “Ukraine 2014: Maidan, War, Geopolitics”, 30 October – 1 November 2014. University of Ottawa, Canada.

1	2	3	4
2002 (парламентські)		0,04 (УНА)	
2004 (президентські)	0,02 (Козак, ОУН)	0,17 (Корчинський)	
2006 (парламентські)		0,06 (УНА)	0,36 (ВОС)
2007 (парламентські)			0,76 (ВОС)
2010 (президентські)			1,43 (Тягнибок)
2012 (парламентські)		0,08 (УНА–УНСО)	10,44 (ВОС)
2014 (президентські)		0,70 (Ярош)*	1,16 (Тягнибок)
2014 (парламентські)	0,05 (КУН)	1,81 (ПС)	4,71 (ВОС)
2019 (президентські)			1,62 (Кошулинський)
2019 (парламентські)			2,15 (ВОС)**

Абревіатури: ВОС – Всеукраїнське об’єднання “Свобода”, ВПО–ДСУ – Всеукраїнське політичне об’єднання “Державна самостійність України”, КУН – Конгрес українських націоналістів, ОУН – Організація українських націоналістів, ПС – Правий сектор, СНПУ – Соціал-національна партія України, УКРП – Українська консервативна республіканська партія, УРП – Українська республіканська партія, УНА – Українська національна асамблея, УНСО – Українська народна самооборона.

* На президентських виборах 2014 р. Дмитро Ярош формально балотувався як незалежний кандидат, проте він був публічно відомий як лідер ПС.

** Виборчий список “Свободи” для парламентських виборів 2019 р. поєднав представників всіх більш чи менш значимих українських вкрай правих політичних партій, але був офіційно зареєстрований як список лише ВОС.

Короткий підйом “Свободи” в 2012–2014 рр.

За пострадянський період всього два роки одна крайня права партія, Всеукраїнське об'єднання “Свобода” на чолі з Олегом Тягнибоком, мала невелику фракцію в однопалатному національному законодавчому органі України – Верховній Раді, з 12 грудня 2012 р. по 27 листопада 2014 р., отримавши 37 із 450 місць у парламенті²⁶. Протягом приблизно дев'яти місяців у “Свободи” було, крім цього, декілька міністрів у першому пост-революційному уряді України в період з кінця лютого до кінця листопада 2014 р. На той момент ця обставина викликала міжнародне занепокоєння у зв'язку із, серед іншого, відомими антисемітськими тенденціями в “Свободі”²⁷.

Тим не менш, відносний успіх “Свободи” з результатом в 10,44% в пропорційній частині парламентських виборів в жовтні 2012 р. і її включення в перший уряд після Євромайдану виявилися єдиним коротким і в цілому непоказовим епізодом (Таблиця 1). Крім того, відносний успіх крайніх правих в 2012–2014 роках був наслідком особливих політичних умов того часу²⁸. Специфічні обставини, як незабаром з'ясувалося, тільки тимчасового підйому “Свободи”, а також її відносно освічений, проєвропейський і міський електорат в жовтні 2012 р. вже тоді вказували на те, що її відносно висока підтримка серед тодішніх українських виборців була радше винятковим, ніж симптоматичним явищем²⁹.

²⁶ *Shekhovtsov A.* From Para-Militarism to Radical Right-Wing Populism: The Rise of the Ukrainian Far-Right Party Svoboda // *Right-wing populism in Europe : politics and discourse / Wodak R., Mral B., Khosravi-Nik M. (eds.).* London, 2013. P. 249–263.

²⁷ *Лихачев В.* Место антисемитизма в идеологии и пропаганде Всеукраинского объединения “Свобода” // *Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры.* 2013. Vol. 9 (1). P. 111–134.

²⁸ *Likhachev V.* Right-Wing Extremism on the Rise in Ukraine // *Russian Politics and Law.* 2013. Vol. 51 (5). P. 59–74.

²⁹ *Белицер Н.* Всеукраинское объединение “Свобода” и его электорат, 2012–2013 // *Идеология и политика.* 2013. Vol. 2 (4). P. 8–92.

Серед іншого просування “Свободи” у політику на національному рівні було частково спровоковано активізацією російської медіа-кампанії і дипломатичної активності, спрямованої проти повороту України на Захід в результаті Помаранчевої революції і обрання помірнього націоналіста Віктора Ющенка президентом в кінці 2004 р.³⁰ Тимчасовий зліт “Свободи” також можна частково пояснити організаційним безладом в націонал-демократичному таборі, парламентські фракції якого в 2007–2012 роках мали досить мандатів для формування більшості у Верховній Раді. Проте “помаранчеві” сили (названі так на згадку про події 2004 р.) не змогли утримати частину своїх депутатів в своїх фракціях після того, як навесні 2010 р. втратили президентство і до влади прийшов Віктор Янукович³¹.

Вступ “Свободи” до Верховної Ради після парламентських виборів 2012 р. був, перш за все, реакцією на явно проросійську діяльність різних членів нового українського уряду з 2010 р.³² Своєю явно проросійською культурною і зовнішньою політикою новообраний президент Віктор Янукович і його команда протягом майже двох років радикалізували більшу частину патріотичного, у тому числі і неекстремістського електорату

³⁰ Про різні аспекти цього феномену: *Umland A.* Orange Revolution als Scheideweg: Demokratisierungsschub in der Ukraine. Restaurationssimpuls in Russland // Osteuropa. 2009. Vol. 59 (11). P. 109–120; *Motyl A.* Understanding Ukraine’s Ultranationalist Support // World Affairs (web edition). 9 Dec. 2012. [Online]: <https://bit.ly/3v89IDB>; *Meister S.* Isolation and Propaganda: The Roots and Instruments of Russia’s Disinformation Campaign // Transatlantic Academy Paper. 2016. Series 6. [Online]: <https://bit.ly/3ehFqau>.

³¹ *Umland A.* Does Yanukovich’s Coalition Government Have a Popular Mandate? The “Tushki” and Decline of Ukrainian Representative Democracy // Foreign Policy Journal. 27 Mar. 2010. [Online]: <https://bit.ly/2P8KmpO>.

³² *Likhachev V.* Right-Wing Extremism in Ukraine: The Phenomenon of “Svoboda”. Kyiv, 2013.

України³³. Більш того, у 2010–2012 рр. робилися очевидні спроби “політтехнологів” Януковича штучно збільшити присутність в ЗМІ тоді ще позапарламентських українських крайніх правих, у першу чергу представників ВО “Свобода”, для того, щоб розділити загальний український патріотичний електорат і партійний спектр, і щоб отримати, у вигляді “Свободи” зручного спаринг-партнера для майбутніх виборів³⁴.

У той же час низка депутатів, які були обрані на попередніх парламентських виборах 2007 р. за списками прозахідних блоків “Наша Україна – Народна самооборона” і Юлії Тимошенко, зрадили в 2010 р. свої парламентські мандати після того, як Янукович став президентом. Ці політики були в 2007 р. обрані в парламент як націонал-демократичні депутати за закритими списками. Але ці так звані “тушки” навесні–влітку 2010 р. перейшли в проросійську правлячу коаліцію, яка підтримує кабінет явно проросійськи і євроскептично налаштованого нового прем’єр-міністра Миколи Азарова незважаючи на те, що їх обрали як представників “помаранчевих” політичних блоків Ющенко і Тимошенко³⁵. На цьому тлі одна з ключових передвиборних обіцянок “Свободи” 2012 р. – і, можна відзначити, належним чином реалізоване зобов’язання – полягало в тому,

³³ Moser M. Language Policy and Discourse on Languages in Ukraine Under President Viktor Yanukovich (25 February 2010 – 28 October 2012). Stuttgart, 2013.

³⁴ Umland A. Ukraine Right-Wing Politics: Is the Genie out of the Bottle? // Open Democracy. 3 Jan. 2011. [Online]: <https://bit.ly/2RPSJHJ>; Атанасов В. Особливості націонал-радикальної джинси // Спільне: журнал соціальної критики. 13 травня 2011. URL: <https://bit.ly/3a0e0FP>; Щербина С. Політичні ток-шоу: Як вони це роблять? // Українська Правда. 7 червня 2011. URL: <https://bit.ly/3syRvNN>; Шеховцов А. Всеукраинское объединение “Свобода”: Проблема легитимности борьбы за власть // Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры. 2013. Vol. 9 (1). P. 22–63.

³⁵ Термін “тушки” (зрадники своїх мандатів) не слід плутати з “ТІТУШКИ” (політичними головорізами) – лейблом, який з’явився тільки пізніше, з іншою етимологією й іншим значенням.

що її кандидати в депутати в разі обрання в Раду не зрадять мандат своїх виборців³⁶.

Після перемоги Революції гідності на початку 2014 р. “Свобода” з декількома міністрами увійшла в перший, перехідний кабінет міністрів Арсенія Яценюка після Євромайдану. Це, знову-таки, сталося, крім іншого, через явні розбіжності в “помаранчевому” таборі. Включення “Свободи” у новий уряд стало, зокрема, результатом розбіжностей між двома основними національно-демократичними фракціями, Всеукраїнським союзом “Батьківщина” (Вітчизна), з одного боку, і “УДАР” (Український альянс за демократичні реформи), з іншого. Чвари серед націонал-демократів у результаті привели до виключення “УДАРу” з постреволуційного тимчасового уряду, хоча лідер цієї партії Віталій Кличко був активним учасником Євромайдану і на момент перемоги революції найпопулярнішим політиком України. Щоб уникнути однопартійного кабінету, у кінці лютого 2014 р. “Батьківщина” передала “Свободі” чотири урядових посади – а саме, посади міністра оборони (Ігор Тенюх), міністра аграрної політики і продовольства (Ігор Швайка), міністра екології та природних ресурсів (Андрій Мохник), одного віце-прем’єра (Олександр Сич), а також Генерального прокурора.

Протягом наступних дев’яти місяців “Свобода” Тягнибока багато в чому слідувала політичному лідерству націонал-демократів в уряді. Наприклад, міністр оборони від “Свободи” Ігор Тенюх (який подав у відставку вже в кінці березня 2014 р.) погодився і підтримав спірне рішення українського керівництва не протистояти військовим шляхом насильницькій анексії Криму Росією в лютому–березні 2014 р. – позиція, яка неодноразово критикувалася різними праворадикальними активістами. У вересні 2014 р. парламентська фракція “Свобода” одногослосно проголосувала за ратифікацію Угоди про асоціацію України з

³⁶ *Likhachev V.* Social-Nationalists in the Ukrainian Parliament: How They Got There and What We Can Expect of Them // *Russian Politics and Law*. 2013. Vol. 51 (5). P. 75–85.

ЄС – у порівняльному відношенні незвичайна поведінка для європейської ультраправої партії.

Це і низка інших аспектів тодішньої “Свободи” ознаменували її певний зсув у бік політичного центру під час і після Євромайдану. Як зазначено, подальші сприятливі для українських етноцентристів зміни в складі загального електорату України відбулися в результаті анексії Криму та війни на Донбасі, що призвели до виключення з голосування мільйонів виборців, які навряд чи коли-небудь проголосували б за українські етноцентристські партії. Тим не менш, “Свобода” втратила більше половини своєї підтримки в процентному вираженні на парламентських виборах в жовтні 2014 р. порівняно з її результатом на попередніх виборах до Верховної Ради в жовтні 2012 р. (Таблиця 1)³⁷. З результатом в 4,7% у пропорційній частині вона не пройшла п’ятивідсотковий бар’єр і отримала лише кілька парламентських місць у 8-й Верховній Раді 2014–2019 рр. через обрання деяких своїх кандидатів в одномандатних округах.

На наступних парламентських виборах у липні 2019 р. виборча підтримка “Свободи” знову скоротилася більш ніж удвічі і склала всього 2,15%. Це сталося незважаючи на згадану вище сприятливу для ультранаціоналістів зміну голосуючого населення України в 2014 р., п’ять років війни із Росією та, на відміну від жовтня 2014 р., успішне формування єдиного списку крайніх правих сил, який включив всі релевантні українські етноцентристські партії (Таблиця 1). Таким чином, станом на початок 2020 р. ультраправий політичний рух України у цілому, і провідна українська ультранаціоналістична партія, зокрема, знову опинилися на позиціях, на яких вони перебували в середині 2000-х років після ребрендингу колишньої Соціал-національної партії на Всеукраїнське об’єднання “Свобода”.

Повномасштабна революція, міждержавна війна, територіальні втрати, соціальні та інші нестатки, які відбулися в Україні в результаті Євромайдану, як це не парадоксально, не допо-

³⁷ *Shekhovtsov A.* From Electoral Success to Revolutionary Failure: The Ukrainian Svoboda Party. // Eurozine. 5 Mar. 2014. [Online]: <https://bit.ly/3dyHxaE>.

могли українському партійному ультра націоналізму на електоральному полі. Замість цього докорінні зміни українського суспільства з кінця 2013 р. призвели до – або, принаймні, не завадили – новій відносно загальнонаціональній маргіналізації українських праворадикальних партій в результаті парламентських виборів 2014 і 2019 рр.³⁸.

Український ультра націоналістичний потенціал

Тим не менш, Україна не є щодо її пострадянського правого екстремізму винятком у повному розумінні, оскільки вона, як і більшість європейських країн, мала і має диференційований спектр відповідних партій, який почав з'являтися вже в кінці 1980-х рр.³⁹ Як і в інших ультраправих партіях по всьому світу, антисемітизм був і залишається характерною рисою дискурсу деяких з цих груп⁴⁰. З 1991 р. близько десятка більш-менш радикально націоналістичних політичних організацій взяли участь в національних, регіональних і місцевих виборах (Таблиця 1)⁴¹.

³⁸ Revolution and War in Contemporary Ukraine: The Challenge of Change / Bertelsen O. (ed.). Stuttgart, 2016.

³⁹ Nahaylo B. Ukraine // RFE/RL Research Report: The Politics of Intolerance. 1994. Vol. 3 (16). P. 42–49; Бендза Г. УНА–УНСО: Нове обличчя? // Студії політологічного центру Генеза. 1997. № 1. С. 48–51; Kuzio T. Radical Nationalist Parties and Movements in Contemporary Ukraine Before and After Independence: The Right and its Politics, 1989–1994 // Nationalities Papers. 1997. Vol. 25 (2). P. 211–242; Solchanyk R. The Radical Right in Ukraine // The Radical Right in Central and Eastern Europe Since 1989 / Ramet S. (ed.). University Park, PA, 1999. P. 279–296, 357–358; Андриющенко Е. С. Парамілітарні структури українського націоналістичного руху 90-х рр. XX ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2011. Т. 30. С. 42–51.

⁴⁰ Rudling P. A. Anti-Semitism and the Extreme Right in Contemporary Ukraine // Mapping the Extreme Right in Contemporary Europe / Mammon A., Godin E., Jenkins B. (ed.). London; New York, 2012. P. 189–205.

⁴¹ Васильченко С. “Свобода” против всех: краткий обзор результатов радикальных правых на выборах 1994–2012 // Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры. 2013. Т. 9. № 1. С. 64–92.

Іноді вони створювали союзи або один з одним, або з більш помірними партіями у виборчих цілях⁴². Крім того, крайні праві, у тій чи іншій мірі, брали участь в усіх трьох недавніх так званих революціях в Україні: у Революції на граніті 1990 р., у Помаранчевій революції 2004 р. і в Революції гідності (тобто Євромайдані) 2013–2014 рр.⁴³.

У керівництві крайніх правих угруповань України був і залишається ряд видних персонажів із загальнонаціональним визнанням. Серед них:

– Юрій Шухевич, син командувача УПА 1943–1950 рр. Романа Шухевича⁴⁴,

– Дмитро Корчинський, яскравий радикальний активіст, часто виступає в ЗМІ⁴⁵,

– Олег Тягнибок, лідер “Свободи” та кандидат в президенти в 2010 і 2014 роках,

– Дмитро Ярош, один із засновників “Правого сектора” та кандидат в президенти 2010 р.,

– Андрій Білецький, один из засновників батальйона “Азов” і керівник партії Національний корпус, або

⁴² *Mierzejewski-Voznyak M.* The Radical Right in Post-Soviet Ukraine // *The Oxford Handbook of the Radical Right* / Rydgren J. (ed.). Oxford, 2018. P. 608–629.

⁴³ *Three Revolutions: Mobilization and Change in Contemporary Ukraine I–II.* / Kowal P., Mink G., Reichardt A., Reichardt I. (eds.). 2 vols. Stuttgart, 2019.

⁴⁴ УПА – Українська повстанська армія, потужний націоналістичний антирадянський рух на Західній Україні 1940-х рр. Про культ Романа Шухевича в пострадянській Україні: *Rudling P. A.* The Cult of Roman Shukhevych in Ukraine: Myth Making with Complications // *Fascism: Journal of Comparative Fascist Studies.* 2016. Vol. 5 (1). P. 26–65. Апологетическая биография: *Исаюк О.* Роман Шухевич. Харків, 2015.

⁴⁵ Про Корчинського див.: *Умланд А.* Добровольческие вооруженные формирования и радикальный национализм в послемайданной Украине: некоторые особенности возникновения полка “Азов” // *Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры.* 2016. Т. 13. № 1. С. 141–178.

– Руслан Кошулинський, заступник голови 7-ї Верховної Ради та кандидат у президенти від “Свободи” у березні 2019 р.⁴⁶.

Крім відносного успіху “Свободи” на парламентських виборах 2012 р., українські крайні праві також мали успіхи на регіональних і місцевих виборах і в низці одномандатних округів під час парламентських виборів – особливо в Галичині⁴⁷. Більш того, як і ультра націоналісти в інших європейських країнах, крайні праві вже з 1990-х рр. мали своїх представників в культурному, інтелектуальному і молодіжному житті, наприклад, завдяки псевдонаковій расистській публіцистиці або зростаючій неонацистській музичній сцені⁴⁸. У цілому, різні форми

⁴⁶ Належна оцінка фігури Андрія Парубія – відкрито ультра націоналістичного активіста Соціал-національної партії України (СНПУ) в 1990-х роках, який, однак, з середини 2000-х років змістився в політичний центр і, в кінцевому підсумку став спікером українського парламенту в 2016–2019 рр., потребувала б окремого емпіричного дослідження і політичного обговорення. Про СНПУ, див.: *Iovenko A. The Ideology and Development of the Social-National Party of Ukraine, and its Transformation into the All-Ukrainian Union “Freedom”, in 1990–2004 // Communist and Post-Communist Studies. 2015. Vol. 48 (2). P. 229–237.*

⁴⁷ *Shekhovtsov A. The Creeping Resurgence of the Ukrainian Radical Right? The Case of the Freedom Party // Europe-Asia Studies. 2011. Vol. 63 (2). P. 203–228; Olszański T. A. Svoboda Party: The New Phenomenon on the Ukrainian Right-Wing Scene // OSW Commentary. 5 Jul. 2011. № 56. [Online]: <https://bit.ly/3syqY2Q>.*

⁴⁸ Напр.: *Ivakhiv A. In Search of Deeper Identities Neopaganism and ‘Native Faith’ in Contemporary Ukraine // Nova Religio. 2005. Vol. 8 (3). P. 7–38; Rudling P. A. Organized Anti-Semitism in Contemporary Ukraine: Structure, Influence, and Ideology // Canadian Slavonic Papers. 2006. Vol. 48 (1–2). P. 81–119; Галушко К. І Битий шлях археології до нацизму, або які «теорії» ми обговорюємо? // Новітні міфи та фальшивки про походження українців / Під ред. Ю. Олійника. Київ, 2008. С. 11–28; Бідочко Л. Інструменталізація радикальної музики: Про музику праворадикальних гуртів в Україні // Спільне: журнал соціальної критики. 12 липня 2013. URL: <https://bit.ly/32wJf6l>; *Polyakova A. Parties and Subcultures in the Process of Mobilization: The Internal Dynamics of the Radical Right in Ukraine // Transforming the transformation? : the East**

більш-менш радикального – хоча в основному ліберального, а не інтегрального – націоналізму з 2014 р. завоювали популярність в українському суспільстві, включаючи його російськомовні частини⁴⁹.

Іноді радикально праві партії і їх лідери змагалися між собою, наприклад, під час президентських і парламентських виборів 2014 р. В інших випадках, навпаки, вони співпрацювали (або, принаймні, не конкурували) один з одним, як під час президентських і парламентських виборів 2019 р. У 2017 р. три основні ультраправі партії – “Свобода”, “Національний корпус” і “Правий сектор” – разом з деякими іншими, менш значними групами провели широко розрекламований спільний конгрес і разом прийняли т.зв. “Національний маніфест”, якому було приділено увагу не тільки в українських, але і в міжнародних засобах масової інформації⁵⁰.

Крайні праві так само, як і інші українські політичні табори, іноді страждали від внутрішньої боротьби та розколів, а іноді об’єднувалися, в результаті чого в пострадянській Україні завжди існував різноманітний спектр ультра націоналістичних організацій та асоціацій. Хоча не всі більш-менш значущі партії брали участь в усіх виборах країни, в цілому у України ніколи не було дефіциту “пропозиції” різноманітних форм політичного екстремізму. Швидше, проблемою українських правих радикалів була і залишається відсутність вагомого “попиту” більшості громадян України на вкрай націоналістичну ідеологію, риторику і політику⁵¹. На більшості загальнонаціональних виборів тільки

European radical right in the political process / Minkenberg M. (ed.). London; New York, 2015. P. 319–347.

⁴⁹ Kulyk V. Ukrainian Nationalism since the Outbreak of Euromaidan // *Ab Imperio*. 2014. Vol. 3. P. 94–122.

⁵⁰ Umland A. Will Ukraine’s Far-Right Parties Fail Again in 2019? – 2019 // *Forum for Ukrainian Studies*. 14 Mar. 2019. [Online]: <https://bit.ly/3n2pkWr>.

⁵¹ Shekhovtsov A, Umland A. Ultraright Party Politics in Post-Soviet Ukraine and the Puzzle of the Electoral Marginalism of Ukrainian

невелика або навіть дуже невелика частина виборців проголосувала за ті чи інші крайні праві групи або кандидатів⁵².

Новим потенційним ресурсом для ультранаціоналістів після Революції гідності став їх набагато легший доступ до зброї і, частково, навіть до важкої зброї⁵³. Проте і цей потужний інструмент – так само як і новостворені крайні праві організації та їх зростаюча громадська респектабельність з 2014 р. – виявився непридатним для внутрішньополітичних цілей⁵⁴. У 2014 р. всі провідні ультранаціоналістичні організації організували добровольчі батальйони, які вийшли на передову⁵⁵. Тим самим вони, як і багато інших частин українського суспільства, швидко і більш-менш законно отримали доступ до вогнепальної зброї,

Ultrationalists in 1994-2009 // *Russian Politics and Law*. 2013. Vol. 51 (5). P. 33–58.

⁵² *Bustikova L.* Voting, Identity and Security Threats in Ukraine: Who Supports the Radical ‘Freedom’ Party? // *Communist and Post-Communist Studies*. 2015. Vol. 48 (2). P. 239–256.

⁵³ По цій проблематиці див.: *Ferguson J., Jenzen-Jones N.R.* Raising Red Flags: An Examination of Arms and Munitions in the Ongoing Conflict in Ukraine // *Armament Research Services Research Report*. 2014. Vol. 3. [Online]: <https://bit.ly/3tsPrrP>; *Karmanau Y.* War Turns Ukraine into “Supermarket” for Illegal Weapons // *AP*. 6 Aug. 2016. [Online]: <https://bit.ly/3edyZFz>; *Martyniuk A.* Measuring Illicit Arms Flows: Ukraine // *Small Arms Survey Briefing Paper*. Apr. 2017. [Online]: <https://bit.ly/3gtUcxP>; *Buscemi F., Duquet N., Golovko E., Woods E.* Illicit Firearms Proliferation in the EU Periphery: The Case of Ukraine // *Triggering Terror: Illicit Gun Markets and Firearms Acquisition of Terrorist Networks in Europe* / *Duquet N.* (ed.). Brussels, 2018. P. 461–480.

⁵⁴ Мої спостереження протиричять спостереженням: *Aliyev H.* Bewaffnete Freiwilligenbataillone: Informelle Machthaber in der Ukraine // *Ukraine-Analysen*. 2018. Vol. 205. P. 2–5.

⁵⁵ *Shekhovtsov A.* Radikale Parteien, irreguläre Verbände: Ukrainische Milizen aus dem rechtsextremistischen Milieu // *Osteuropa*. 2019. Vol. 69 (3–4). P. 149–162; *Fedorenko K., Umland A.* Zwischen Front und Parlament: Freiwilligenverbände und Parteien in der Ukraine // *Osteuropa*. 2019. Vol. 69 (3–4). P. 163–176.

боєприпасів⁵⁶. Деякі, як полк “Азов”, також отримали в розпорядження бронетехніку і артилерію⁵⁷. Тим не менш, використання цієї зброї новими воєнізованими формуваннями, у тому числі і тими, які були створені вкрай правими активістами, у внутрішньополітичних цілях – свого роду “Веймарський сценарій”, якого багато хто побоювався в 2014 р. – залишилося і залишається на 2020 рік табу в Україні⁵⁸.

Існує низка інших, пов’язаних з війною, внутрішніх тенденцій, які сприяють або могли б сприяти політичному підйому

⁵⁶ *Heinemann-Grüder A.* Geiselnehmer oder Retter des Staates? Irreguläre Bataillone in der Ukraine // *Osteuropa*. 2019. Vol. 69 (3–4). P. 51–80; *Zajaczkowski J.* Homogenität und Fragmentierung: Ukrainische Freiwilligenbataillone im Wandel // *ibid.* P. 81–102.

⁵⁷ *Bezruk T., Umland A.* Der Fall Azov: Freiwilligenbataillone in der Ukraine // *Osteuropa*. 2015. Vol. 65 (1–2). P. 33–42.

⁵⁸ Про українські добровольчі батальйони в цілому, див.: *Sergackova E.* Freiwillig: Kleines Who’s Who ukrainischer Bataillonskommandeure // *Osteuropa*. 2015. Vol. 65 (1–2). P. 23–32; *Puglisi R.* Heroes or Villains? Volunteer Battalions in Post-Maidan Ukraine // *IAI Working Papers*. 2015. Vol. 15 (8); *idem.* General Zhukov and the Cyborgs: A Clash of Civilisation within the Ukrainian Armed Forces // *IAI Working Papers*. 2015. Vol. 15 (17); *Пуглизи П.* Герои или злодеи? Добровольческие батальоны в постмайданной Украине // *Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры*. 2015. Vol. 12 (1). P. 79–98; *Malyarenko T., Galbreath D. J.* Paramilitary Motivation in Ukraine: Beyond Integration and Abolition // *Southeast European and Black Sea Studies*. 2016. Vol. 16 (1). P. 113–138; *Karagiannis E.* Ukrainian Volunteer Fighters in the Eastern Front: Ideas, Political-Social Norms and Emotions as Mobilization Mechanisms // *Southeast European and Black Sea Studies*. 2016. Vol. 16 (1). P. 139–153; *Гладка К. та ін.* Добробати: Історія подвигу батальйонів, що врятували країну. Харків, 2016; *Martsenyuk T., Grytsenko G., Kvit A.* The “Invisible Battalion”: Women in ATO Military Operations in Ukraine // *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal*. 2016. Vol. 2. P. 171–187; *Käihkö I.* A Nation-in-the-Making, in Arms: Control of Force, Strategy and the Ukrainian Volunteer Battalions // *Defence Studies*. 2018. Vol. 18 (2). P. 147–166; *Hunter M.* Crowdsourced War: The Political and Military Implications of Ukraine’s Volunteer Battalions 2014–2015 // *Journal of Military and Strategic Studies*. 2018. Vol. 18 (3). P. 78–124.

правого радикалізму, такі як виникнення народних і нерідко націоналістичних муніципальних дружин для підтримки місцевого правопорядку після 2014 р.⁵⁹. Були випадки, коли різні окремі праві групи вже застосовували вогнепальну зброю в локальних політичних або економічних сутичках. Проте до початку 2020 р. ці епізоди залишалися винятками; вони не міняли кардинальним чином життя великих міст і залишилися швидше знаками тих чи інших негативних локальних розвитків, ніж індикаторами національного політичного сходження крайніх правих. Український центральний уряд і громадянське суспільство у цілому досі були успішними в запобіганні застосування зброї на вулицях Києва та в регіональних столицях.

Етноцентристське “негромадянське суспільство”

Таким чином, багато українських ультраправих активістів з політичними амбіціями змушені були після Євромайдану обмежитися регіональною та місцевою виборчою політикою або залишатися в рамках того, що протягом останніх тридцяти років стало називатися в міжнародних порівняльних дослідженнях правого радикалізму “негромадянським суспільством”⁶⁰. Цей термін позначає категорію соціальних груп, асоціацій або мереж, які не діють ні як комерційні, чи ні як партійні організації, і тому можуть розглядатися як частини громадської сфери, а не політичного чи економічного товариств⁶¹. У той же час ідеї, цілі, мережі і дії цих “нецивільних” НДО прямо або опосередковано є антидемократичними⁶². Деякі з них готові використовувати силу

⁵⁹ *Shukan I.* Defending Ukraine at the Rear of the Armed Conflict in Donbas: Wartime Vigilantism in Odesa (2014–2018) // *Laboratorium: Russian Review of Social Research*. 2020. Vol. 11 (3). P. 71–104.

⁶⁰ *Uncivil Society? Contentious Politics in Post-Communist Europe* / Kopecky P., Mudde C. (eds.). London, 2012.

⁶¹ *Boyd R.* *Uncivil Society: The Perils of Pluralism and the Making of Modern Liberalism*. Lanham, 2004.

⁶² *Piotrowski G.* *Civil Society, Un-Civil Society and the Social Movements* // *Interface: A Journal for and about Social Movements*. 2009. Vol. 1 (2). P. 166–189.

і навіть зброю⁶³. Отже, вони не просувають у вузькому демократичному сенсі громадянські цінності, засновані на рівноправності, толерантності та плюралізмі⁶⁴.

Такі “негромадянські” НДО можуть допомогти своїм членам, подібно звичайним громадським організаціям, розвинути корисні організаційні, інтелектуальні, риторичні, емоційні та інші навички, а також забезпечити точки входу в політику і кар’єрні сходи для своїх активістів⁶⁵. Але в міру того як ці здібності і досягнення розвиваються в угрупованнях, які не підтримують ліберальну демократію і не сприяють її функціонуванню, набуті вміння та зв’язки в таких НДО застосовуються не на користь демократичного розвитку суспільства, коли вони використовуються в партійно-політичній, виборчій та урядовій сферах⁶⁶. Тому коли лідерам або членам “негромадянських” організацій вдається увійти в політику, є ймовірність, що вони будуть використовувати досвід і контакти, накопичені в подібних НДО, щоб підірвати, а не підтримати демократичний лад країни⁶⁷.

Протягом майже всієї української пострадянської історії більшість українських ультраправих активістів взагалі не мали доступу або ж тільки тимчасово входили в національне політичне суспільство⁶⁸. Але вони брали участь і продовжують брати участь в різних НДО, і особливо активно після 2014 р., коли

⁶³ *Payne L. A. Uncivil Movements: The Armed Right Wing and Democracy in Latin America. Baltimore, 2000.*

⁶⁴ *Chambers S., Kopstein J. Bad Civil Society // Political Theory. 2001. Vol. 29 (6). P. 837–865.*

⁶⁵ *Berman Sh. Civil Society and the Collapse of the Weimar Republic // World Politics. 1997. Vol. 49 (3). P. 401–429.*

⁶⁶ *Pedahzur A., Weinberg L. Modern European Democracies and Its Enemies: The Threat of the Extreme Right // Totalitarian Movements and Political Religions. 2001. Vol. 2 (1). P. 52–72.*

⁶⁷ *Umland A. Der Begriff der ‘unzivilen Gesellschaft’ als Instrument der historischen und aktuellen Rechtsextremismusforschung // Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen. 2008. Vol. 21 (4). P. 63–67.*

⁶⁸ Про аналогічну ситуацію до недавнього часу в Німеччині див.: *Backes U., Mudde C. Germany: Extremism without Successful Parties // Parliamentary Affairs. 2000. Vol. 53 (3). P. 457–468.*

громадянське суспільство в цілому стало грати більш важливу роль в Україні в результаті Євромайдану⁶⁹. Іноді самопроголошені партії перетворюються в де-факто-НДО, коли вони залишаються безперспективними як політичні сили, але продовжують своє активне внутрішнє і публічне життя.

Наприклад, такі організації як “Правий сектор” і Національний корпус явно хотіли б мати якомога більше політичної влади і займати важливі позиції в українській державі. Спочатку вони вирости з маленьких домайданних напівпартійних “групускулярних” асоціацій на краю політичного життя України⁷⁰. Однак після їх медійної “розкрутки” – не в останню чергу в російських і проросійських ЗМІ – під час і після Євромайдану, ці групки розвинули політичні амбіції. Це було задокументовано, серед іншого, членством колишнього лідера “Правого сектора” Дмитра Яроша і нинішнього лідера Національного корпусу Андрія Білецького – обидва, до речі, вихідці зі Східної України – в якості депутатів у 8-й Верховній Раді 2014–2019 рр. Однак, оскільки більшість ультраправих політичних активістів тільки тимчасово, як Ярош і Білецький, або взагалі не змогла увійти в будь-які центральні державні інститути, вони розгортають активність скоріше в цивільному, а не в політичному суспільстві⁷¹.

“Правий сектор” у кінці 2013 р. виріс з неоднорідної мережі різних націоналістичних груп, які об’єдналися навколо воєнізованого спортивного клубу “Тризуб Степана Бандери” під керівництвом Дмитра Яроша. Навесні 2014 р. “Правий сектор” заснував нерегулярний озброєний підрозділ Добровольчий україн-

⁶⁹ *Falsini S.* The Euromaidan’s Effect on Civil Society: Why and How Ukrainian Social Capital Increased after the Revolution of Dignity. Stuttgart, 2018; *Civil Society in Post-Euromaidan Ukraine: From Revolution to Consolidation* / Burlyuk O., Shapovalova N. (eds.). Stuttgart, 2018.

⁷⁰ Про концепцію “групускулярні праві” див.: *Griffin R.* From Slime Mould to Rhizome: An Introduction to the Groupuscular Right // *Patterns of Prejudice*. 2003. Vol. 37 (1). P. 27–50.

⁷¹ *Shapovalova N.* The Two Faces of Conservative Civil Society in Ukraine // *Carnegie Europe*. 4 Oct. 2018. [Online]: <https://bit.ly/3tyCCfG>.

ський корпус (ДУК)⁷². Політична партія Національний корпус на чолі з Білецьким же була створена тільки більш ніж за рік після Євромайдану і виросла з двох угруповань, що існували до Євромайдану – “Патріота України” та Соціал-національної асамблеї⁷³. Їх лідери сформували влітку 2014 р. ядро добровольчого батальйону “Азов”, ветерани і співчуваючі, своєю чергою, заснували партію Національний корпус у жовтні 2015 р.

Як “Правий сектор”, так і Національний корпус значною мірою придбали визнання і славу в сьогоднішні завдяки ранній і добровільній участі своїх членів у війні України проти Росії на Донбасі в 2014–2015 роках⁷⁴. Крихітні групки-попередники “Правого сектора” і Національного корпусу були ледь відомі українцям і випали з поля зору навіть багатьох українських політологів. І все ж Ярош, Білецький та інші колишні маргінальні активісти з 2014 р. стали українськими національними героями в результаті їх широко розрекламованої участі у війні на Донбасі⁷⁵. Ярош навіть отримав поранення в бою. Участь вкрай правих націоналістів у війні, часто в складі їхніх власних добровольчих батальйонів, призвела до значного збільшення їх публічного авторитету, суспільного становища, політичної легітимності і загальної популярності в Україні⁷⁶.

⁷² *Likhachev V.* The “Right Sector” and Others: The Behavior and Role of Radical Nationalists in the Ukrainian Political Crisis of Late 2013 – Early 2014 // *Communist and Post-Communist Studies*. 2015. Vol. 48 (2). P. 257–271.

⁷³ *Umland A.* Irregular Militias and Radical Nationalism in Post-Euro-aidan Ukraine: The Prehistory and Emergence of the “Azov” Battalion in 2014 // *Terrorism and Political Violence*. 2019. Vol. 31 (1). P. 105–131.

⁷⁴ *Лухачев В.* Украинские национал-радикалы против пророссийских “сепаратистов”: уличная война (февраль–май 2014) // Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры. 2016. Vol. 13 (1). P. 128–140.

⁷⁵ *Likhachev V.* The Far Right in the Conflict between Russia and Ukraine // *Notes del l’Ifri: Russie.Nei.Visons*. 2016. №95. [Online]: <https://bit.ly/3n2eQ9j>.

⁷⁶ *Likhachev V.* Democracy Study Centre 2018 Lecture // DSC Team. 20 Dec. 2018. [Online]: <https://bit.ly/32GZY7b>.

Але, парадоксальним чином, різке зростання міжнародної популярності і національної прийнятності українських ультра-націоналістів з 2014 р. у результаті, у тому числі, й активної підтримки телеканалів і сайтів, керованих Кремлем, не привело їх до електоральних успіхів, принаймні не в загальнонаціональних виборах⁷⁷. Можна було очікувати зростання, можливо навіть високого стрибка, виборчої підтримки крайніх правих після їх активної, видної і широко схваленої участі спочатку в Революції гідності, а потім в російсько-українській війні в 2013–2014 роках⁷⁸. Навпаки, як згадувалося вище, підтримка виборцями “Свободи” на парламентських виборах 2014 р. різко впала порівняно з парламентськими виборами 2012 р., і, незважаючи на п’ятирічну війну, ще більше зменшилася на парламентських виборах 2019 р. Кандидати в президенти від “Свободи” виступили з ще більш скромною підтримкою в менш ніж 2%, в 2014 і 2019 роках, тобто з підсумками, подібними результату Тягнибока на президентських виборах в 2010 довоєнному р. (Таблиця 1).

Треба відмітити, наскільки стабільною залишилася низька підтримка українськими виборцями крайніх правих партій в два дуже різних періоди новітньої історії України: до і після Євромайдану. Це тим більше дивно, враховуючи, що українське суспільство з 2014 р. перебувало в стані постійного психологічного та соціального стресу в результаті безперервних військових дій (хоча і, в основному, низької інтенсивності) в Донбасі, анексії Криму Росією і різними беззбройними формами гібридної кремлівської війни проти України. Можна було очіку-

⁷⁷ *Shekhovtsov A., Umland A.* Ukraine’s Radical Right // *Journal of Democracy*. 2014. Vol. 25 (3). P. 58–63.

⁷⁸ *Fedorenko K.* The Two Movements: Liberals and Nationalists during Euromaidan // *Ideology and Politics*. 2015. Vol. 1 (5). P. 4–35; *Ищенко В.* Участие крайне правых в протестных событиях Майдана: Попытка систематического анализа // *Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры*. 2016. Vol. 13 (1). P. 103–127; *Katchanovski I.* The Far Right, the Euromaidan, and the Maidan Massacre in Ukraine // *Journal of Labor and Society*. 2020. Vol. 23 (1). P. 5–29.

вати, що це послужить сприятливим фоном для етноцентристських ідей і гасел і призведе до зростання підтримки ультра націоналістичних груп. Однак, принаймні до початку 2020 р., в Україні не відбулося нічого схожого на приголомшливі успіхи крайніх правих партій у низці інших європейських країн.

Зростаюча соціальна залученість ультраправих

Незважаючи на цю відносно позитивну картину і слабкість українських ультра націоналістів у національних опитуваннях громадської думки, що продовжується до початку 2020 р., для міжнародних правозахисних та дослідницьких структур ретельний моніторинг радикально правого середовища в Україні залишається на порядку денному. Українські ультра націоналістичні групи поки не мають і, мабуть, у найближчому майбутньому не матимуть можливості увійти в центральні владні структури. Однак вони залишаються помітними як часто, правда, мимоволі – напівполітичні громадські організації та беруть активну участь у громадському житті України після Євромайдану⁷⁹.

Будучи значною мірою виключеними з національної політики, велика кількість ультра націоналістів переключилася на різні проекти в рамках українського “негромадянського суспільства” у самих різних областях, від дискусії історичної пам’яті і активності проти ЛГБТ до боротьби проти екологічних проблем і за захист тварин⁸⁰. Іноді крайнім правим групам вдавалося і вдається отримувати різні види державної підтримки

⁷⁹ Черемис В. Моніторинг конфронтації та насильства ультраправих в Україні 15. 10. 18–15. 05. 19. Київ, 2019.

⁸⁰ Напр.: Ганкевич Р. Праворадикали з С14 побили організатора нападу на Володимира В’ятровича // Zakhid.net. 12 Jun. 2017. [Online]: <https://bit.ly/3sr7oY>; Nonjon A. “Pro zemliu ridnyu”: Eco-nationalisme, Ecologie radicale de droite et Eco-fascisme dans l'espace ukrainien: Master Thesis, Universite Paris 8. Paris, 2018. [Online]: <https://bit.ly/3uMY2Wv>; Anti-Equality Monitoring. A Tough Weekend for Ukraine’s Anti-LGBT “Exremists” // Bellingcat. 25 June 2019. [Online]: <https://bit.ly/32w8LIK>.

для своєї діяльності, наприклад, у рамках окремих програм в галузі безпеки, підтримки ветеранів та освіти⁸¹.

Активна участь багатьох ультраправих активістів у російсько-українській війні в якості добровільних солдат знизилася їх ізоляцію, стигматизацію і неприйняття в українському суспільстві, включаючи політичний і культурний істеблшмент України⁸². Уже до 2014 р. серед політичної еліти України була значна готовність до співпраці з крайніми правими. Це виразилося, наприклад, у частковій кооперації помірних і радикальних націоналістів в 7-й Верховній Раді, під час Революції гідності і в перехідному уряді після Євромайдану⁸³. Проте ці союзи були скоріше ситуативними і стратегічними, а не постійними та ідейними.

Однак, чим довше триває збройний конфлікт України з Росією, тим легше можуть навіть такі одіозні радикали, як горезвісна неонацистська групка С14, інтегруватися в українське публічне життя⁸⁴. Не тільки в політичному і соціальному, а й в культурному і ментальному плані відстань між політичним центром і краєм, громадянським і “негромадянським” суспільством, помірними і радикальними націоналістичними групами,

⁸¹ *Kuzmenko O.* Ukrainian Far-Right Fighters, White Supremacists Trained by Major European Security Firm // Bellingcat. 30 Aug. 2018. [Online]: <https://bit.ly/3dcHSzU>; Anti-Equality Monitoring. Ukraine’s Ministry of Veterans Affairs Embraced the Far Right – With Consequences to the U.S. // Bellingcat. 11 Nov. 2019. [Online]: <https://bit.ly/2QgFHSN>; *Colborne M., Kuzmenko O.* Ukrainian Far-Right Extremists Receive State Funds to Teach “Patriotism” // Bellingcat. 16 July 2019. [Online]: <https://bit.ly/3uU2NOh>.

⁸² *Буткевич М.* Сидіння за одним столом із людожерами дискредитує тих, хто людятину не їсть // Політична критика. 28 вересня 2018. [Електронний ресурс]: <https://bit.ly/3abu2vM>.

⁸³ *Yakovchenko O.* Re-Consider the Inclusion of Svoboda into the CAD: Open Letter to the Leaders of Ukraine’s Democratic Opposition Regarding the Inclusion of the “Svoboda” Party into the Committee Against Dictatorship // Change.org. 1 Apr. 2012. [Online]: <https://bit.ly/3uO7Tvj>.

⁸⁴ *Штогрін І.* “С14” Націоналісти-радикали чи неонацисти? // Радіо Свобода. 19 березня 2018. [Електронний ресурс]: <https://www.radio-svoboda.org/a/29109819.html>.

поступово скорочується. Офіційна риторика України, дискурс у засобах масової інформації, політика в галузі культури та історичної пам'яті, з урахуванням щоденних репортажів з фронту і щотижневих жертв війни, стають все більш войовничими і патріотичними. У результаті цих явищ ранні маргінальні історичні і нинішні українські крайні праві ідеї, лідери та молодіжні організації набули загальне суспільне визнання, якщо не часткову привабливість для багатьох неекстремістських українських громадян⁸⁵.

У західних демократіях основна політична розділова лінія сьогодні проходить між, з одного боку, прихильниками, а з іншого – противниками культурного і соціального лібералізму. У сьогоднішній Україні ж основні політичні питання, навпаки, обертаються навколо відношення громадянина або його групи до національної незалежності, війни з Росією, корумпованої олігархічної системи і міжнародної орієнтації України, причому остання розуміється скоріше як геополітичний напрям, а не нормативно-ціннісна позиція⁸⁶. Оскільки відповіді на ці питання в ультранационалістів і етноцентристів України багато в чому схожі з відповідями більшості українських лібералів і консерваторів, перші з кожним додатковим роком війни стають все більш близькими до останніх⁸⁷.

⁸⁵ Мовчан С. Праві біля воріт, або Перемога громадянського суспільства // Політична критика. 28 березня 2018. [Електронний ресурс]: <https://bit.ly/2PZitAR>.

⁸⁶ Виключенням з цього правила став інцидент у грудні 2019 року, коли українська ультраправа студентська група запросила пропутинського італійського неофашиста Франко Фреда для презентації книги в Києво-Могилянській Академії: Colborne M. *Ukraine's Far Right Is Boasting a Pro-Putin Fascist* // Bellingcat. 22Jan. 2020. [Online]: <https://bit.ly/3wRGuuc>. Хоч до, під час і після Євромайдану було декілька схожих випадків, співпраця українських ультранационалістів з прокремлівськими угрупованнями західних ультраправих залишалась, з очевидних причин, у цілому незначною.

⁸⁷ Ishchenko V. *Nationalist Radicalization Trends in Post-Euromaidan Ukraine* // PONARS Eurasia Policy Memo. № 529. 2018. [Online]: <https://bit.ly/3dgkt0p>.

У січні 2019 р. поступове наближення радикальних правих до українського мейнстріму виразилося, наприклад, у неприкритій присутності лідера згаданої неонацистської групки С14 Євгена Карася в складі української делегації, яка відвідала Вселенський патріархат Константинополя в Стамбулі з нагоди надання автокефалії новій Православній Церкві України⁸⁸. Публічна участь Карася в офіційній церемонії викликала скандал серед українських правозахисників і міжнародних спостерігачів правого радикалізму в Східній Європі⁸⁹. Однак цей інцидент не викликав особливої уваги в українському суспільстві, яке було більш засмучене присутністю сумнівного українського бізнесмена з кримінальним минулим на церковній церемонії в Стамбулі, ніж присутністю Карася, хоча його групка С14 відкрито використовує фашистські символи⁹⁰.

Для молоді демократії в Україні найбільш небезпечним може в майбутньому стати, однак, не мініатюрна С14, і навіть не “Свобода” або сьогодні повністю маргіналізований “Правий сектор”. Найбільш перспективним проектом на правому фланзі сьогодні представляється багатоликий Азовський рух з його однойменним полком в Національній гвардії, зв’язками з керівництвом МВС, партією Національний корпус і об’єднанням для збереження громадського порядку “Національні дружини”⁹¹. Хоча було б перебільшенням класифікувати полк “Азов” як

⁸⁸ Комендантова Н. Лидер радикалов С14 Карась съездил в Стамбул на вручение томоса // Українські новини. 8 січня 2019. URL: <https://bit.ly/3smm3SU>.

⁸⁹ Institut Respublika. Ultra-Right and Violence in Ukraine: Monitoring Results 14. 10. 2018–14. 10. 2019 // Rosa Luxemburg Stiftung. Berlin, 2019. [Online]: <https://bit.ly/2Q8S9EE>.

⁹⁰ Anti-Equality Monitoring. Yes, It’s (Still) OK To Call Ukraine’s С14 “Neo-Nazi” // Bellingcat. 9 Aug. 2019. [Online]: <https://bit.ly/3a81jYO>.

⁹¹ Жартовская М., Кравец П. Национальные дружины: Кто они – националисты, которые возмутили соцсети и угрожают применить силу // ТСН. 2 февраля 2018. URL: <https://bit.ly/3mO6qIN>; Nonjon A. Natsionalniy Druzhyny, les phalanges du “Nouvel Ordre” ukrainien? Kyiv, 2018. URL: <https://bit.ly/3uMZKan>.

терористичну організацію⁹², його різні політичні і “нецивільні” відгалуження можуть являти собою найбільшу довгострокову правоекстремістську загрозу для української держави⁹³. Азовському руху, на відміну від попередніх українських правих проєктів, вдалося створити багатовимірну і чітко сучасну (і навіть частково постмодерністську) ідентичність, яка є привабливою для частини української молоді і, на відміну від переважно західноукраїнської підтримки “Свободи”, не має регіональних обмежень⁹⁴. Більш того, Азовський рух тісно співпрацює із зарубіжними групами однодумців⁹⁵. Його міжнародне співробітництво навіть включає контакти з деякими російськими неонацистськими групами⁹⁶.

Партія “Свобода”, правда, до початку 2020 р. все ще відоміша і організаційно сильніша, ніж Азовський рух. Проте, “Свобода” була і є важливою політичною силою лише в

⁹² *Shekhovtsov A.* Why Azov Should not Be Designated a Foreign Terrorist Organization // Ukraine Alert. 24 Feb. 2019. [Online]: <https://bit.ly/3dWPFb6>.

⁹³ *Горбач Д., Петук О.* Азовский шлях: как ультраправое движение борется за место в политическом мейнстриме Украины // Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры. 2016. Vol. 13 (1). P. 179–192.

⁹⁴ *Gomza I., Zajaczkowski J.* Black Sun Rising: Political Opportunity Structure Perceptions and Institutionalization of the Azov Movement in Post-Euromaidan Ukraine // Nationalities Papers. 2019. Vol. 47 (5). P. 774–800.

⁹⁵ *Kuzmenko O.* “Defend the White Race”: American Extremists Being Co-Opted by Ukraine’s Far-Right // Bellingcat. 15 Feb. 2019. [Online]: <https://bit.ly/3uKW9cY>.

⁹⁶ *Гриценко А.* Украинские связи Боевой организации русских националистов: контакты и контексты в до- и постмайданной Украине // Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры. 2015. Vol. 13 (1). P. 180–193; *Colborne M., Kuzmenko O.* The “Hardcore” Russian Neo-Nazi Group That Calls Ukraine Home // Bellingcat. 4 Sept. 2019. [Online]: <https://bit.ly/2Rnc82n>.

Галичині⁹⁷. “Правий сектор”, у свою чергу, втратив свій динамізм після Євромайдану 2014 р. Він став незначною мережею місцевих націоналістичних груп після виходу його найвідомішого засновника Дмитра Яроша, який не зміг перетворити так звану “Державницьку ініціативу Яроша” в значущу політичну організацію.

Навпаки, Національний корпус – ультранаціоналістична партія, чий попередник “Патріот України” спочатку був заснований в Харкові, і яка сьогодні більш-менш рівномірно присутня по всій країні⁹⁸. Нацкорпус, як часто партію називають в Україні, пережив деякі внутрішні заворушення, але, схоже, не постраждав від серйозних розколів⁹⁹. Перш за все, Азовський рух в цілому – динамічний “негромадянський” проект, активно просуває різні локальні ініціативи і зарубіжні контакти¹⁰⁰. Він став визнаною частиною міжнародної правоекстремістської сцени і підтримує зв’язки з різними “негромадянськими” (в основному расистськими) організаціями, зокрема, у Сполучених Штатах, Європейському Союзі і Російській Федерації¹⁰¹.

Особливий випадок Дмитра Корчинського

Окремої згадки заслуговує біографія яскравого українського націоналіста Дмитра Корчинського – лідера організації “Братство” і найбільш відомого учасника доленосної акції 1 грудня

⁹⁷ Polyakova A. From the Provinces to the Parliament: How the Ukrainian Radical Right Mobilized in Galicia // *Communist and Post-Communist Studies*. 2014. Vol. 47 (2). P. 211–225.

⁹⁸ Yavir I. Time to Party for Azov // *Reft* <Light. 11 Oct. 2016. [Online]: <https://bit.ly/3uNo77P>.

⁹⁹ Бабич Я. Рахунок // Adobe Spark. 29 травня 2018. [Online]: <https://adobe.ly/2QjLCGW>.

¹⁰⁰ Colborne M. There’s One Far-Right Movement That Hates the Kremlin // *Foreign Policy*. 17 Apr. 2019. [Online]: <https://bit.ly/32iLNoh>.

¹⁰¹ Nonjon A. L'Ukraine d'Azov: Représentations géopolitiques et stratégie de propagande d'un régiment ultranationaliste ukrainien: Master Thesis, Université Paris 8, Paris, 2018. [Online]: <https://bit.ly/329xHFJ>.

2013 р.¹⁰². У цей день протестувальники Євромайдану, що надягли маски, серед них багато з символікою Соціал-національної асамблеї та «Патріота України», намагалися під керівництвом Корчинського захопити порожню будівлю Адміністрації Президента України¹⁰³. Антон Шеховцов цитує очевидця подій: «Штурм Адміністрації був, за словами одного з учасників «Правого сектора», спровокований декількома «сорокалітніми мужиками», які і почали підштовхувати хлопців зі словами: «Вперед, хлопці, не бійтеся! Зараз ми їх рознесемо! Вперед, в атаку!». Серед націоналістів їх ніхто не знав. До речі, самі мужики в сутичці не брали участь. Ця ситуація майже повністю повторила події 9 березня 2001 р., коли на тій же Банковій невідомо спровокували зіткнення з «Беркутом», що було використано владою для арешту цілого ряду провідних членів акції «Україна без Кучми»¹⁰⁴.

Корчинського вже до зіткнення 1 грудня 2013 р. було помічено в провокаційних акціях¹⁰⁵, що схожі на події під Адміністрацією Президента на початку Євромайдану¹⁰⁶. Корчинський навесні 2014 р. прийняв участь в створенні батальйону «Азов»¹⁰⁷. Деякі сподвижники Корчинського опинилися у

¹⁰² Ця секція ґрунтується на статті: Умланд А. Добровольческие вооруженные формирования и радикальный национализм в послемайданной Украине: некоторые особенности возникновения полка «Азов» // Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры. 2016. Т. 13. № 1. С. 141–178.

¹⁰³ Shekhovtsov A. Ukrainian Extra-Parliamentary Extreme Right Behind the Provocations at the President Administration // Anton Shekhovtsov's Blog. 1 Dec. 2013. [Online]: <https://bit.ly/2Qt28US>.

¹⁰⁴ Там само.

¹⁰⁵ Shekhovtsov A. The Dubious Role of Bratstvo in the 2012 Parliamentary Elections in Ukraine // Anton Shekhovtsov's Blog. 7 Dec. 2013. [Online]: <https://bit.ly/3n1xU7z>.

¹⁰⁶ Бутусов Ю. Банкова, 1 грудня: хроніка провокації // Дзеркало тижня. 6 грудня 2014. URL: <https://bit.ly/3ahHOga>.

¹⁰⁷ 45 «черных человечков» отправились вчера из Киева в Донбасс // Левый берег. 19 мая 2014. URL: <https://bit.ly/2OWocXI>; Nemtsova A.

виборчому списку Радикальної партії Ляшка на парламентських виборах 2014 р.

Корчинський вже в раних 1990-х був однією з найбільш помітних фігур українського націоналістичного середовища¹⁰⁸. У зв'язку зі створенням УНА–УНСО, він співпрацював з Юрієм Шухевичем, тобто з сином Романа Шухевича, колишнього головнокомандувача УПА і керівника ОУН(Б). Так само, як і дружина Корчинського, Оксана Корчинська, Юрій Шухевич був в 2014–2019 рр. депутатом Верховної Ради від Радикальної партії Олега Ляшка.

У 1990-х, Корчинський був автором гасла “Крим буде українським або безлюдним!”¹⁰⁹. За словами покійного Володимира Прибиловського, Корчинський “в 1996 р. воював у Чечні на стороні чеченських сепаратистів. В опублікованих у 2005 р. спогадах про Чеченську війну (в книзі *Революція від кутюр*) в числі іншого [Корчинський] розповідає, як в його присутності вбивали полонених російських солдатів (перерізали горло, а потім дострілювали)”¹¹⁰.

Незважаючи на цю недвозначну біографію, у 2005 р. лідер “Братства” виступав лектором в російському молодіжному літньому таборі “Селігер”¹¹¹, організованому довколакремлівським рухом “Наші”¹¹². Майбутній куратор української політики

War and Murder in Eastern Ukraine // The Daily Beast. 27 May 2014. [Online]: <https://bit.ly/3afWIDF>.

¹⁰⁸ Див., напр.: *Корчинський Д.* Війна у натовпі. Київ, 1999.

¹⁰⁹ *Балушенко М., Прибыловский В.* Кто есть кто в политике на Украине: биографический сборник. М., 2007. С. 141–143.

¹¹⁰ Там само. С. 143. Див. також: *Придинов А.* Дмитрий Корчинский ответит за Чечню // *Utro.ru*. – 20 марта 2006. [Електронний ресурс]: <http://ukraina.utro.ru/articles/2006/03/20/531851.shtml>.

¹¹¹ *Барабанов И.* К «Нашим» летит наше все // *Газета.ru*. – 20 июля 2005. [Електронний ресурс]: https://www.gazeta.ru/2005/07/20/oa_164574.shtml.

¹¹² *Мийнсен И.* Кузница модернизации на озере Селігер: движение «Наші», путинский патриотизм и Всероссийский молодежный образовательный форум 2005–2010 гг. // Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры. 2012. № 2. С. 132–157.

Кремля і помічник Президента РФ з питань взаємовідносин з Абхазією та Південною Осетією, Владислав Сурков, як тодішній заступник керівника Адміністрації Президента РФ, ще до “Селігеру” зустрічався з Корчинським на форумі “Європа: підсумки року змін”, який проходив в Москві в кінці червня 2005 р.¹¹³ За інформацією російської преси, на цьому форумі Корчинський заявив, що російські громадські організації, фонди та інститути “повинні протистояти різноманітним помаранчевим намірам і всередині країни, і на всьому пострадянському просторі”¹¹⁴.

У 2004–2007 рр. Корчинський був, спільно з головою прокремлівської Прогресивної соціалістичної партії України Наталією Вітренко, офіційним членом Вищої ради Міжнародного євразійського руху під керівництвом російського правого радикала Олександра Дугіна¹¹⁵. У середині 2000-х Корчинський публічно виступав як союзник Дугіна, хоча у останнього до цього неодноразово звучали неприховано українофобські висловлювання¹¹⁶. Наприклад, у своїй книзі “Основи геополітики”,

¹¹³ Румянцев Ф. Боевик, тесно связанный с Кремлем // Газета.ru. – 18 марта 2006. [Електронний ресурс]: http://www.gazeta.ru/2006/03/18/oa_192559.shtml

¹¹⁴ Цит. по: Шеховцов А. Украинские крайне правые и Евромайдан // Главком. – 3 января 2014. [Електронний ресурс]: <http://glavcom.ua/articles/16580.html>.

¹¹⁵ Прибыловский В. Корчинский Дмитрий Александрович // Антикомпромат. [Електронний ресурс]: <http://www.anticompromat.org/korchinsky/index.html>. Детальніше про фашизм Дугіна: Шеховцов А. Палингенетический проект неоевразийства: идеи возрождения в мировоззрении Александра Дугина // Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры. 2009. № 2. С. 105–126; Умланд А. Патологические тенденции в русском «неоевразийстве»: о значении взлета Александра Дугина для интерпретации общественной жизни современной России // Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры. 2009. № 2. С. 127–143.

¹¹⁶ Умланд А. Фашистский друг Витренко: странный союз между украинским “прогрессивным социализмом” и российским “неоевразийством” // Украинская правда. 26 октября 2006. URL: <https://bit.ly/3afhv4>; Его же. Александр Дугин, европейский фашизм и Витренко:

опублікованій в 1997 р., Дугін писав: “Суверенітет України являє собою настільки негативне для російської геополітики явище, що, в принципі, легко може спровокувати збройний конфлікт... Україна, як держава, не має ніякого геополітичного сенсу. У неї немає ні особливої культурної вісті універсального значення, ні географічної унікальності, ні етнічної винятковості. Історичний сенс України відображений в самій її назві – «Україна», тобто «околиця», «прикордонні території»”¹¹⁷.

Незважаючи на такі висловлювання Дугіна, Корчинський виступив “21 вересня 2005 р. на мітингу [дугінського] Євразійського союзу молоді, що проходив на Слов’янській площі в Москві з нагоди 625-ї річниці битви на Куликовому полі, [де він] закликав до нещадної війни проти атлантичної цивілізації і заявив, що війна ця близька, як ніколи”¹¹⁸. У зв’язку з подіями 1 грудня 2013 р., мабуть ще до оголошення Корчинського в розшук¹¹⁹, націоналіст тимчасово переїхав з України, за різними повідомленнями, до Росії¹²⁰, Ізраїль і/або в Придністров’я і давав зі сховища скайп-інтерв’ю українським телеканалам¹²¹.

что общего? // Украинская правда. 20 июля 2007. URL: <https://bit.ly/3gmxszs>.

¹¹⁷ Дугин А. Часть 5. Внутренняя геополитика России // Центр консервативных исследований. 13 сентября 2009. URL: <https://bit.ly/3gfKLBY>.

¹¹⁸ Шнирельман В. Евразия или Европа? Роль Украины в евразийском и Евразии в украинском дискурсе // Форум новейшей восточно-европейской истории и культуры. 2009. № 1. С. 141.

¹¹⁹ Беспорядки на Банковой: лидер Братства Корчинский объявлен в розыск // Корреспондент. 5 декабря 2013. URL: <https://bit.ly/3tthyг2>.

¹²⁰ Корчинський після штурму Банкової виїхав до Росії, а полковник “Беркуту” міг займатися провокаціями // ТСН. 5 грудня 2013. URL: <https://bit.ly/3uNgKgG>; Shekhovtsov A. “Re-organisation of the Ukrainian space”, or Putin's agents in Ukraine // Anton Shekhovtsov's blog. 20 Dec. 2013. [Online]: <https://bit.ly/32gb4zC>.

¹²¹ Дмитро Корчинський skype // Youtube. 8 декабря 2013. URL: <https://bit.ly/3mNQAaY>; Лидера “Братства” Дмитрия Корчинского задержали в Израиле // УНИАН. 7 февраля 2014. URL: <https://bit.ly/3тp6Y43>.

Висновки

Триваюча електоральна слабкість українських крайніх правих після Євромайдану і під час війни обнадіює. Низька популярність українського партійного ультранаціоналізму особливо помітна на тлі недавніх виборчих успіхів правих популістів і екстремістів в інших європейських країнах¹²². Незважаючи на активний збройний конфлікт на Сході України і, як наслідок, широке поширення вогнепальної зброї в українському суспільстві з 2014 р., ультраправі, як і інші політичні діячі з доступом до зброї, утримувалися від її застосування у внутрішньополітичних конфліктах. Всупереч як виправданим побоюванням, так і низці очевидно наклепницьких зауважень деяких спостерігачів, український еквівалент феномену німецьких т. зв. “Вільних корпусів” (Freikorps) у ранні роки Веймарської республіки не з’явився, не кажучи вже про серйозну загрозу захоплення влади фашистами¹²³.

Тим не менш, є принаймні чотири особливості українського ультранаціоналізму після Євромайдану, які дають привід для турбот. По-перше, у результаті триваючої війни Росії проти України зростає суспільна терпимість щодо історичних і сучасних радикально націоналістичних ідей, організацій, дій і осіб в українському суспільстві¹²⁴. По-друге, з 2014 р. деякі крайні праві організації – внаслідок створення добровольчих підрозділів – отримали широкий доступ до зброї і почасти навіть до важкого зброї. Деякі з них як і раніше контролюють невеликі нерегулярні збройні загони, такі як ДУК “Правого сектора” або т. зв. “Українська добровольча армія” Яроша, хоча такі терміни

¹²² *Shekhovtsov A., Polyakova A. On the Rise: Europe’s Fringe Right // World Affairs. Vol. 179 (1). P. 70–80.*

¹²³ *Motyl A. Is Ukraine Fascist? // The Huffington Post. 3 Feb. 2015. [Online]: <https://bit.ly/32gclXq>.*

¹²⁴ *Anti-Equality Monitoring. Calls To “Fight” LGBT People by Ukrainian Cleric Emblematic of Church’s Proximity to Far Right // Bellingcat. 21 June 2019. [Online]: <https://bit.ly/3dinBsG>; Anti-Equality Monitoring. How to Mainstream Neo-Nazis: A Lesson from Ukraine’s New Government // Bellingcat. 21 Oct. 2019. [Online]: <https://bit.ly/32igFFF>.*

як “корпус” і “армія” гіперболічні для цих маргінальних воєнізованих формувань.

По-третє, зберігається більш-менш значима присутність ультраправих організацій у позапарламентській партійній політиці, громадянському суспільстві, культурному житті та частково місцевому самоврядуванні, міжнародних відносинах України¹²⁵. Після того, як “Свобода” до 2014 р. розірвала більшу частину своїх колишніх зв’язків з крайніми правими партіями в ЄС, українські ультра націоналісти сьогодні залучені в міжнародне праворадикальне середовище в першу чергу через іноземні зв’язки Азовського руху та інших, більш дрібних правоекстремістських груп¹²⁶. По-четверте, у результаті більшого включення деяких ультра націоналістичних активістів у муніципальну політику і громадянське суспільство неодноразово виникали випадки офіційної співпраці між деякими урядовими установами, такими як Служба безпеки України, Міністерство ветеранів України або місцеві органи влади, з одного боку, і ультраправі угруповання, з другого¹²⁷.

У цілому Україна залишається – як згадувалося – скоріше позитивним європейським винятком через дивно стійкий імунітет її виборців щодо ультраправих партій і, як результат, низький вплив радикальних націоналістів на центральну політику в Києві¹²⁸. Більш того, як серед інших вказує Микола

¹²⁵ Anti-Equality Monitoring. Why is a Leading Estonian Think Tank Working Alongside Ukraine’s Far Right? // Bellingcat. 1 Aug. 2019. [Online]: <https://bit.ly/3smb3Vm>; Anti-Equality Monitoring. How to Mainstream Neo-Nazis: A Lesson from Ukraine’s C14 and an Estonian Think Tank // Bellingcat. 8 Aug. 2019. [Online]: <https://bit.ly/3gcTKUe>.

¹²⁶ Colborne M. Dispatches From Asgardsrei: Ukraine’s Annual Neo-Nazi Music Festival // Bellingcat. 2 Jan. 2020. [Online]: <https://bit.ly/3dZ9vve>.

¹²⁷ Напр.: В Киеве проверяют транспорт и документы в карантин будут ультраправые // Страна.UA. 21 марта 2020.URL: <https://bit.ly/3dmHHlr>.

¹²⁸ Umland A. A Typical Variety of European Right-Wing Radicalism? // Russian Politics and Law. 2013. Vol. 51 (5). P. 86–95.

Рябчук, та підтримка, якою історичні та сучасні ультранационалістичні лідери та молодіжні організації користуються в українському суспільстві, часто вже не стільки пов'язана з расизмом і тоталітаризмом їх ідеології, скільки з їхньою жорсткою позицією і жертвною боротьбою за незалежність України¹²⁹. Тим не менш, те, що після Революції гідності громадська присутність “негромадянських” груп в українському місцевому та культурному житті в деяких аспектах виросла, насторожує. Диференціація організаційного та інтелектуального спектру українського правого радикалізму з 2014 р. триває¹³⁰.

Перераховані вище явища і зростаюча суспільна повага до історичного українського ультранационалізму – у першу чергу до бандерівської фракції Організації українських націоналістів 1940-х рр. – є новими взаємодіючими характеристиками сучасного українського громадського життя¹³¹. Вони, як і інші політично неоднозначні тенденції, тісно пов'язані з гібридною війною Росії проти України з 2014 р.¹³². У своєму підсумку вони являють собою проблематичні риси постмайданної України, що несуть в собі небезпеку, як дестабілізації всередині української держави, так і нових напружень в міжнародних відносинах Києва¹³³.

¹²⁹ *Riabchuk M.* Ukraine's Turbulent Past Between Hagiography and Demonization // Raam op Rusland. 2 Nov. 2016. [Online]: <https://bit.ly/3e5e9YX>; *Рябчук М.* Світло від темряви: Андреас Умланд, пам'ять про УПА і євроінтеграція України // Історична правда. 14 января 2017. URL: <https://bit.ly/3sl3VbR>.

¹³⁰ *Rabe J.* Rechtsextremismus in der Ukraine: Gruppierungen und ihre Aktivitäten im Überblick // Rosa Luxemburg Stiftung. Berlin, 2019. [Online]: <https://bit.ly/3uSksFL>.

¹³¹ Issues in the History and Memory of the OUN I–III / Umland A., Yurchuk Y. (eds.) // Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society (Special sections). Vol. 3 (2). 2017. P. 115–290, Vol. 4 (2). 2018. P. 29–132, 2020. Vol. 6 (1). P. 185–311.

¹³² Russian Media and the War in Ukraine / Fedor J. (ed.) // Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society. 2015. Vol. 1 (1). P. 1–300.

¹³³ Див., напр.: *Umland A.* Oekraïnes herdenkingspolitiek belemmert Europese integratie // Raam op Rusland. 29 Sep. 2016. [Online]:

REFERENCES

1. Adamski, L. (2017). Kyiv's "Volhynian Negationism": Reflections on the 2016 Polish-Ukrainian Memory Conflict. *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society*, 3 (2), 129–290. [in English].
2. Aliyev, H. (2018). Bewaffnete Freiwilligenbataillone: Informelle Machthaber in der Ukraine. *Ukraine-Analysen*, (205), 2–5. [in German].
3. Andriuschenko, E. S. (2011). Paramilitarni struktury ukrains'koho natsionalistychnoho rukhu 90-kh rr. XX st. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, (30), 42–51. [in Ukrainian].
4. Anti-Equality Monitoring. (2019, August 1). Why is a Leading Estonian Think Tank Working Alongside Ukraine's Far Right? *Bellingcat*. Retrieved from <https://bit.ly/2QAcgLt>. [in English].
5. Anti-Equality Monitoring. (2019, August 8). How to Mainstream Neo-Nazis: A Lesson from Ukraine's C14 and an Estonian Think Tank. *Bellingcat*. Retrieved from <https://bit.ly/3edWvSV>. [in English].
6. Anti-Equality Monitoring. (2019, August 9). Yes, It's (Still) OK To Call Ukraine's C14 "Neo-Nazi". *Bellingcat*. Retrieved from <https://bit.ly/3tpdx6I>. [in English].
7. Anti-Equality Monitoring. (2019, June 21). Calls To "Fight" LGBT People by Ukrainian Cleric Emblematic of Church's Proximity to Far Right. *Bellingcat*. Retrieved from <https://bit.ly/3x5cUkX>. [in English].
8. Anti-Equality Monitoring. (2019, June 25). A Tough Weekend for Ukraine's Anti-LGBT 'Exremists'. *Bellingcat*. Retrieved from <https://bit.ly/3v38UQp>. [in English].
9. Anti-Equality Monitoring. (2019, November 11). Ukraine's Ministry of Veterans Affairs Embraced the Far Right – With Consequences to the U.S. *Bellingcat*. Retrieved from <https://bit.ly/2Qd2sHs>. [in English].
10. Anti-Equality Monitoring. (2019, October 21). How to Mainstream Neo-Nazis: A Lesson from Ukraine's New Government. *Bellingcat*. Retrieved from <https://bit.ly/3af9iDq>. [in English].
11. Aslund, A. (2009). *How Ukraine Became a Market Economy and Democracy*. Washington, DC: Peterson Institute. [in English].

<https://bit.ly/3sohmHU>; *Bornio J.* Israeli-Ukrainian Relations after “the Euromaidan Revolution”: The Holocaust and the New Ukrainian Identity in the Context of the European Aspirations of Ukraine // *Polish Political Science Yearbook*. 2018. Vol. 47 (2). P. 331–345.

12. Atanasov, B. (2011, travnia 13). Osoblyvosti natsional-radykal'noi dzhynsy. *Spilne: zhurnal sotsialnoi krytyky*. Retrieved from <https://bit.ly/2RBKyhX>. [in Ukrainian].
13. Averre, D. & Wolczuk, K. (Eds.). (2019). *The Ukraine Conflict: Security, Identity and Politics in the Wider Europe*. Abingdon, UK: Routledge. [in English].
14. Babych, Ya. (2018, travnia 29). Rakhunok. *Adobe Spark*. Retrieved from <https://adobe.ly/2RCNF9r>. [in Ukrainian].
15. Backes, U. & Mudde, C. (2000). Germany: Extremism without Successful Parties. *Parliamentary Affairs*, 53 (3), 457–468. [in English].
16. Bakic, J. (2013). *Right-Wing Extremism in Serbia. International Policy Analysis*. Berlin: Friedrich Ebert Stiftung. Retrieved from <http://library.fes.de/pdf-files/id-moe/09659.pdf>. [in English].
17. Balutenko, M. & Pribylovskij, V. (2007). *Kto est kto v politike na Ukraine: biograficheskij sbornik*. Moskva. [in Russian].
18. Barabanov, I. K. (2005, iyulya 20). Nashim letit nashe vse. *Gazeta.ru*. Retrieved from <https://bit.ly/32iA7II>. [in Russian].
19. Bauerkämper, A. & Rossoliński-Liebe, G. (eds.). (2017). *Fascism without Borders: Transnational Connections and Cooperation between Movements and Regimes in Europe from 1918 to 1945*. New York, NY: Berghahn Books. [in English].
20. Beichelt, T. & Worschech, S. (Eds.) (2017). *Transnational Ukraine? Networks and Ties that Influence(d) Contemporary Ukraine*. Stuttgart: ibidem-Verlag. [in English].
21. Belicer, N. (2013). Vseukrainskoe obedinenie Svoboda i ego elektorat, 2012–2013. *Ideologiya i politika*, 2 (4), 8–92. [in Russian].
22. Bendza, H. (1997). UNA–UNSO: Nove oblychchia? *Studii politolozhichnoho tsentru Heneza*, (1), 48–51. [in Ukrainian].
23. Berman, Sh. (1997). Civil Society and the Collapse of the Weimar Republic. *World Politics*, 49 (3), 401–429. [in English].
24. Bertelsen, O. (Ed.) (2016). *Revolution and War in Contemporary Ukraine: The Challenge of Change*. Stuttgart: ibidem-Verlag. [in English].
25. Bezruk, T. & Umland, A. (2015). Der Fall Azov: Freiwilligenbataillone in der Ukraine. *Osteuropa*, 65 (1–2), 33–42. [in German].
26. Bidochko, L. (2013, lypnia 12). Instrumentalizatsiia radykalnoi muzyky: Pro muzyku pravoradykalnykh hurtiv v Ukraini. *Spilne: zhurnal sotsialnoi krytyky*. Retrieved from <https://bit.ly/3sp6Mk9>. [in Ukrainian].
27. Bornio, J. (Ed.). (2018). Israeli-Ukrainian Relations after ‘the Euromaidan Revolution: The Holocaust and the New Ukrainian Identity in the Context of the European Aspirations of Ukraine. *Polish Political Science Yearbook*, 47 (2), 331–45. [in English].

28. Boyd, R. (2004). *Uncivil Society: The Perils of Pluralism and the Making of Modern Liberalism*. Lanham, MD: Lexington Books. [in English].
29. Burlyuk, O. & Shapovalova, N. (Eds.). (2018). *Civil Society in Post-Euromaidan Ukraine: From Revolution to Consolidation*. Stuttgart: ibidem-Verlag. [in English].
30. Buscemi, F., Duquet, N., Golovko, E. & Woods, E. (2018). Illicit Firearms Proliferation in the EU Periphery: The Case of Ukraine. In Duquet N. (Ed.), *Triggering Terror: Illicit Gun Markets and Firearms Acquisition of Terrorist Networks in Europe*, (pp. 461–480). Brussels: Flemish Peace Institute. [in English].
31. Bustikova, L. (2015). Voting, Identity and Security Threats in Ukraine: Who Supports the Radical ‘Freedom’ Party? *Communist and Post-Communist Studies*, 48 (2), 239–256. [in English].
32. Bustikova, L. (2019). *Extreme Reactions: Radical Right Mobilization in Eastern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press. [in English].
33. Butkevych, M. (2018, veresnia 28). Sydynnia za odnym stolom iz liudozheramy dyskredytuie tykh, khto liudiatynu ne ist. *Politychna krytyka*. Retrieved from <https://bit.ly/3mULo5b>. [in Ukrainian].
34. Butusov, Yu. (2014, hrudnia 6). Bankova, 1 hrudnia: khronika provokatsii. *Dzerkalo tyzhnia*. Retrieved from <https://bit.ly/3toq8Hk>. [in Ukrainian].
35. Chambers, S. & Kopstein, J. (2001). Bad Civil Society. *Political Theory*, 29 (6), 837–865. [in English].
36. Cheremys, V. (2019). *Monitorynh konfrontatsii ta nasylstva ultrapravykh v Ukraini 15. 10. 18–15. 05. 19*. Kyiv: Instytut Respublika. [in Ukrainian].
37. Colborne, M. & Kuzmenko, O. (2019, July 16). Ukrainian Far-Right Extremists Receive State Funds to Teach “Patriotism”. *Bellingcat*. Retrieved from <https://bit.ly/3tvjRtr>. [in English].
38. Colborne, M. & Kuzmenko, O. (2019, September 4). The “Hard-core” Russian Neo-Nazi Group That Calls Ukraine Home. *Bellingcat*. Retrieved from <https://bit.ly/3mTIVck>. [in English].
39. Colborne, M. (2019, April 17). There’s One Far-Right Movement That Hates the Kremlin. *Foreign Policy*. Retrieved from <https://bit.ly/3sB2hDj>. [in English].
40. Colborne, M. (2020, January 2). Dispatches From Asgardsrei: Ukraine’s Annual Neo-Nazi Music Festival. *Bellingcat*. Retrieved from <https://bit.ly/3afX6lG>. [in English].

41. Colborne, M. (2020, January 22). Ukraine's Far Right Is Boosting a Pro-Putin Fascist. *Bellingcat*. Retrieved from <https://bit.ly/3x4EzT9>. [in English].
42. Coleman, H., Hrytsak, Y., Hundorova, T., Zaitsev, O. & Shkandrij, M. (2017). A Roundtable on Myroslav Shkandrij's Ukrainian Nationalism: Politics, Ideology, and Literature, 1929–1956. *Canadian Slavonic Papers – Revue Canadienne des Slavistes*, 59 (1–2), 131–152. [in English].
43. D'Anieri, P. (2019). *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*. Cambridge: Cambridge University Press. [in English].
44. D'Anieri, P. J. (Ed.). (2010). *Orange Revolution and Aftermath: Mobilization, Apathy, and the State in Ukraine*. Baltimore: Johns Hopkins University Press. [in English].
45. D'Anieri, P., et al. (Eds.). (2007). *Aspects of the Orange Revolution I–VI* (Vol. 1–6). Stuttgart: ibidem-Verlag. [in English].
46. Dugin, A. (2009, sentyabrya 13) Chast' 5. Vnutrennyaya geopolitika Rossii. *Centr konservativnyh issledovanij*. Retrieved from <https://bit.ly/3x32WRg>. [in Russian].
47. Dyczok, M. (2000). *Ukraine: Movement without Change, Change without Movement*. Abingdon: Routledge. [in English].
48. Dymerskaya-Tsigelman, L. & Finberg, L. (1999). *Antisemitism of the Ukrainian Radical Nationalists: Ideology and Policy (Analysis of Current Trends in Antisemitism 14)*. Jerusalem: SICSA. [in English].
49. Falsini, S. (2018). *The Euromaidan's Effect on Civil Society: Why and How Ukrainian Social Capital Increased after the Revolution of Dignity*. Stuttgart: ibidem-Verlag. [in English].
50. Fedor, J. (Ed.). (2015). *Russian Media and the War in Ukraine*. *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society* 1 (1), 1–300. [in English].
51. Fedorenko, K. & Umland, A. (2019). Zwischen Front und Parlament: Freiwilligenverbände und Parteien in der Ukraine. *Osteuropa*, 69 (3–4), 163–176. [in German].
52. Fedorenko, K. (2015). The Two Movements: Liberals and Nationalists during Euromaidan. *Ideology and Politics*, 1 (5), 4–35. [in English].
53. Ferguson, J. & Jenzen-Jones, N. R. (2014). Raising Red Flags: An Examination of Arms and Munitions in the Ongoing Conflict in Ukraine. *Armament Research Services Research Report* (3). Retrieved from <https://bit.ly/3aiHq1d>. [in English].
54. Flikke, G. & Kisselyov, S. (Eds.). (2006). *Beyond Recognition? Ukraine and Europe after the Orange Revolution*. Oslo: NUSPI. [in English].

55. Gomza, I. & Zajaczkowski, J. (2019). Black Sun Rising: Political Opportunity Structure Perceptions and Institutionalization of the Azov Movement in Post-Euromaidan Ukraine. *Nationalities Papers*, 47 (5), 774–800. [in English].
56. Gomza, I. (2015). Elusive Proteus: A Study in the Ideological Morphology of the Organization of Ukrainian Nationalists. *Communist and Post-Communist Studies*, 48 (2–3), 195–207. [in English].
57. Gorbach, D. & Petik, O. (2016). Azovskij shlyax: kak ul'trapravoe dvizhenie boretsya za mesto v politicheskom mejnstrime Ukrainy. *Forum novejshej vostochnoevropeskoj istorii i kultury*, 13 (1), 179–192. [in Russian].
58. Grelka, F. & Radchenko, Y. (Eds.). (2019). Case Studies on Mass Atrocities and Survival in the Modern History of Ukraine, *Euxeinos: Governance and Culture in the Black Sea Region*, 9 (27), 3–155. [in English].
59. Gricenko, A. (2015). Ukrainskie svyazi Boevoj organizacii russkih nacionalistov: kontakty i konteksty v do- i postmajdannoj Ukraine. *Forum novejshej vostochnoevropeskoj istorii i kultury*, 13 (1), 180–193. [in Russian].
60. Griffin, R. (2003). From Slime Mould to Rhizome: An Introduction to the Groupuscular Right. *Patterns of Prejudice*, 37 (1), 27–50. [in English].
61. Hale, H. & Orttung, R. W. (Eds.). (2016). *Beyond the Euromaidan: Comparative Perspectives on Advancing Reform in Ukraine*. Stanford, CA: Stanford University Press. [in English].
62. Halushko, K. (2008). I Bytyj shliakh arkhelohii do natsyzmu, abo iaki «teorii» my obhovoriuiemo? In Olijnyk Yu. (Ed.) *Novitni mify ta fal'shyvky pro pokhodzhennia ukraintsiv*, (pp. 11–28).. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].
63. Hanebrink, P. (2018). *A Specter Haunting Europe: The Myth of Judeo-Bolshevism*. Cambridge, MA: Harvard University Press. [in English].
64. Hankevych, R. (2017, June 12). Pravoradykaly z S14 pobyly orhanizatora napadu na Volodymyra V'iatrovycha. *Zakhid.net*. Retrieved from <https://bit.ly/2RJYF54>. [in Ukrainian].
65. Härtel, A. (2015). Bandera's Tempting Shadow: The Problematic History of Ukrainian Radical Nationalism in the Wake of the Maidan, *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society*, 1 (2), 420–428. [in English].
66. Hauter, J. (2019). Interstate War: Introducing an Addition to Armed Conflict Typologies. *Journal of Strategic Security*, 12 (4), 90–103. [in English].

67. Heinemann-Grüder, A. (2019). Geiselnnehmer oder Retter des Staates? Irreguläre Bataillone in der Ukraine. *Osteuropa*, 69 (3–4), 51–80. [in German].
68. Hladka, K., Hromakov, D., Myronova, V., Pluzhnyk, O., Pokalchuk, O. & Rudykh, I., et al. (2016). *Dobrobaty: Istoriiia podvyhu batal'joniv, scho vriativaly krainu*. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
69. Hosaka, S. (2019). Welcome to Surkov's Theater: Russian Political Technology in the Donbas War. *Nationalities Papers*, 47 (5), 750–773. [in English].
70. Hrytsak, Ya. (2017). Ukrainian Memory Culture Post-1991: The Case of Stepan Bandera. *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society*, 3 (2), 219–252. [in English].
71. Hunter, M. (2018). Crowdsourced War: The Political and Military Implications of Ukraine's Volunteer Battalions 2014–2015. *Journal of Military and Strategic Studies*, 18 (3), 78–124. [in English].
72. Hurska, A. (2016). Far-right Movements and Ideology in Contemporary Ukraine: Formidable Image vs. Weak Essence. *Notes internacionales CIDOB*, (141). Retrieved from <https://bit.ly/3txBqsR>. [in English]
73. Institut Respublika. (2019). *Ultra-Right and Violence in Ukraine: Monitoring Results 14. 10. 2018–14. 10.2019*. Berlin: Rosa Luxemburg Stiftung. Retrieved from <https://bit.ly/32o42c8>. [in English].
74. Ioulia Shukan. (2020). Defending Ukraine at the Rear of the Armed Conflict in Donbas: Wartime Vigilantism in Odesa (2014–2018). *Laboratorium: Russian Review of Social Research*, 11 (3), 71–104. [in English].
75. Iovenko, A. (2015). The Ideology and Development of the Social-National Party of Ukraine, and its Transformation into the All-Ukrainian Union 'Freedom, in 1990–2004. *Communist and Post-Communist Studies*, 48 (2), 229–237. [in English].
76. Isaiuk, O. (2015). *Roman Shukhevych*. Kharkiv: Klub simejnoho dozvillia. [in Ukrainian].
77. Ishchenko, V. (2018). Nationalist Radicalization Trends in Post-Euromaidan Ukraine. *PONARS Eurasia Policy Memo*, 529. Retrieved from <http://http://www.ponarseurasia.org/memo/nationalist-radicalization-trends-posteuromaidan-ukraine>. [in English].
78. Ishhenko, V. (2016). Uchastie krajne pravyyh v protestnyh sobyitiyah Majdana: Popytka sistematicheskogo analiza. *Forum novejshej vos-tochnoevropejskoj istorii i kulture*, 13 (1), 103–127. [in Russian].
79. Ivakhiv, A. (2005). In Search of Deeper Identities Neopaganism and 'Native Faith' in Contemporary Ukraine. *Nova Religio*, 8 (3), 7–38. [in English].

80. Kähkö, I. (2018). A Nation-in-the-Making, in Arms: Control of Force, Strategy and the Ukrainian Volunteer Battalions. *Defence Studies*, 18 (2), 147–166. [in English].
81. Kailitz, S. & Umland, A. (2017). Why Fascists Took Over the Reichstag but Have Not Captured the Kremlin: A Comparison of Weimar Germany and Post-Soviet Russia. *Nationalities Papers*, 45 (2), 206–221. [in English].
82. Kailitz, S. & Umland, A. (2019). How Post-Imperial Democracies Die: A Comparison of Weimar Germany and Post-Soviet Russia. *Communist and Post-Communist Studies*, 52 (2), 105–115. [in English].
83. Karagiannis, E. (2016). Ukrainian Volunteer Fighters in the Eastern Front: Ideas, Political-Social Norms and Emotions as Mobilization Mechanisms. *Southeast European and Black Sea Studies*, 16 (1), 139–153. [in English].
84. Karmanau, Y. (2016, August 6). *War Turns Ukraine into “Supermarket” for Illegal Weapons*. AP. Retrieved from <https://bit.ly/3twfJtk>. [in English].
85. Katchanovski, I. (2019). The Far Right, the Euromaidan, and the Maidan Massacre in Ukraine. *Journal of Labor and Society*, 23 (1), 5–29. Retrieved from <https://doi.org/10.1111/lands.12457>. [in English].
86. Khymka, I. P. (2019). *Ukrainsko-ievreiski vzaemyny: Vid istorii do pamiaty*. Kyiv: Dukh i Litera. [in Ukrainian].
87. Komendantova, N. (2019, sichnia 8). Lider radikalov S14 Karas sezdil v Stambul na vruchenie tomosa. *Ukrainski novyny*. Retrieved from <https://bit.ly/3egZ5au>. [in Russian].
88. Kopecky, P. & Mudde, C. (Eds.) (2012). *Uncivil Society? Contentious Politics in Post-Communist Europe*. London: Routledge. [in English].
89. Korchynskyi, D. (1999). *Vijna u natovpi*. Kyiv: Amadej. [in Ukrainian].
90. Kowal, P., Min, G., Reichardt, A. & Reichardt, I. (Eds.) (2019). *Three Revolutions: Mobilization and Change in Contemporary Ukraine I–II*, (Vols. 1–2). Stuttgart: ibidem-Verlag. [in English].
91. Kubicek, P. (1999). What Happened to the Nationalists in Ukraine? *Nationalism and Ethnic Politics*, 5 (1), 29–45. [in English].
92. Kulyk, V. (1999). *Ukrains'kyj natsionalizm u nezalezhnij Ukraini*. Kyiv: NaUKMA. [in Ukrainian].
93. Kulyk, V. (2014). Ukrainian Nationalism since the Outbreak of Euromaidan. *Ab Imperio*, (3), 94–122. [in English].
94. Kuzio, T. & D'Anieri, P. (2018) *The Sources of Russia's Great Power Politics: Ukraine and the Challenge to the European Order*. Bristol: E-International Relations. [in English].

95. Kuzio, T. (1997). Radical Nationalist Parties and Movements in Contemporary Ukraine Before and After Independence: The Right and its Politics, 1989–1994. *Nationalities Papers*, 25 (2), 211–242. [in English].
96. Kuzio, T. (2007). *Theoretical and Comparative Perspectives on Nationalism: New Directions in Cross-Cultural and Post-Communist Studies*. Stuttgart: ibidem-Verlag. [in English].
97. Kuzmenko, O. (2018, August 30). Ukrainian Far-Right Fighters, White Supremacists Trained by Major European Security Firm, *Bellingcat*. Retrieved from <https://bit.ly/3alrxqS>. [in English].
98. Kuzmenko, O. (2019, February 15). Defend the White Race: American Extremists Being Co-Opted by Ukraine’s Far-Right. *Bellingcat*, 2019. Retrieved from <https://bit.ly/3alryLs>. [in English].
99. Lidera “Bratstva” Dmitriya Korchinskogo zaderzhali v Izraile. *UNIAN*. (2014, fevralya 7). Retrieved from <https://bit.ly/3mVDAjC>. [in Russian].
100. Likhachev, V. (2013). Mesto antisemitizma v ideologii i propagande Vseukrainskogo ob’edineniya “Svoboda”. *Forum novejshej vostochnoevropskoj istorii i kultury*, 9 (1), 111–134. [in Russian].
101. Likhachev, V. (2013). *Right-Wing Extremism in Ukraine: The Phenomenon of Svoboda*. Kyiv: EAJC. [in English].
102. Likhachev, V. (2013). Right-Wing Extremism on the Rise in Ukraine. *Russian Politics and Law*, 51 (5), 59–74. [in English].
103. Likhachev, V. (2013). Social-Nationalists in the Ukrainian Parliament: How They Got There and What We Can Expect of Them. *Russian Politics and Law*, 51 (5), 75–85. [in English].
104. Likhachev, V. (2015). The “Right Sector” and Others: The Behavior and Role of Radical Nationalists in the Ukrainian Political Crisis of Late 2013 – Early 2014. *Communist and Post-Communist Studies*, 48 (2), 257–271. [in English].
105. Likhachev, V. (2016). The Far Right in the Conflict between Russia and Ukraine. *Notes del l’Ifri: Russie.Nei.Visons*, (95). Retrieved from <https://bit.ly/2RCCJIU>. [in English].
106. Likhachev, V. (2016). Ukrainskie nacional-radikaly protiv prorosijskih ‘separatistov’: ulichnaya vojna (fevral’–maj 2014). *Forum novejshej vostochnoevropskoj istorii i kul’tury*, 13 (1), 128–140. [in Russian].
107. Likhachev, V. (2018). Far-right Extremism as a Threat to Ukrainian Democracy. *Freedom House Nations in Transit Brief*, May. Retrieved from <https://bit.ly/2QeUXjr>. [in English].
108. Likhachev, V. (2018, December 20). Democracy Study Centre 2018 Lecture. *DSC Team*. Retrieved from <http://www.youtube.com/watch?v=4ob1eu7uziw&t=306s>. [in English].

109. Likhachov, V. (2018, travnia 3) Chomu perebilshennia roli ultrapravykh v ukraïniskii revoliutsii ne mensh nebezpechne nizh pryemshennia. *Zaborona*. Retrieved from <https://bit.ly/3akTZsz>. [in Ukrainian].
110. Likhachov, V. (2020). *Vid Maidanu pravoruch: Revoliutsiia, viina i ultrapravi v Ukraini (2013–2016 roky)*. Kyiv, Krytyka. [in Ukrainian].
111. Luks, L. (2004). Vergeblicher Versuch, den Holocaust ‘rational’ zu erklären. *Forum für osteuropäische Ideen- und Zeitgeschichte*, 8 (1), 301–309. [in German].
112. Lushnycky, A. N. & Riabchuk, M. (Eds.). (2009). *Ukraine on Its Meandering Path Between East and West*. Bern: Peter Lang. [in English].
113. Lypovetkyi, S. (2010). *Orhanizatsiia ukraïniskyykh natsionalistiv (banderivtsi): frahmenty diialnosti ta borotby*. Kyiv: Ukrainska vydavnycha spilka. [in Ukrainian].
114. Malyarenko, T. & Galbreath, D. J. (2016). Paramilitary Motivation in Ukraine: Beyond Integration and Abolition. *Southeast European and Black Sea Studies*, 16 (1), 113–138. [in English].
115. Mammone, A., Godin, E. & Jenkins, B. (Eds.). *Mapping the Extreme Right in Contemporary Europe: From Local to Transnational, Extremism and Democracy*. London: Routledge. [in English].
116. Marples, D. R. & Mills, F. V. (Eds.). (2015). *Ukraine’s Euro-maidan: Analyses of a Civil Revolution*. Stuttgart: ibidem-Verlag. [in English].
117. Martsenyuk, T., Grytsenko, G. & Kvit, A. (2016). The “Invisible Battalion”: Women in ATO Military Operations in Ukraine. *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal*, (2), 171–187. [in English].
118. Martyniuk, A. (2017). Measuring Illicit Arms Flows: Ukraine. *Small Arms Survey Briefing Paper*. Retrieved from <https://bit.ly/3n353Qd>. [in English].
119. McBride, J. (2016). Who Is Afraid of Ukrainian Nationalism? *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 17 (3), 647–663. [in English].
120. McFaul, M. & Aslund, A. (Eds.). (2006). *Revolution in Orange: The Origins of Ukraine’s Democratic Breakthrough*. Washington, DC: *Carnegie Endowment for International Peace*. [in English].
121. Meister, S. (2016). Isolation and Propaganda: The Roots and Instruments of Russia’s Disinformation Campaign. *Transatlantic Academy Paper Series*, 6. Retrieved from <https://bit.ly/3glcu3Z>. [in English].
122. Mierzejewski-Voznyak, M. (2018). The Radical Right in Post-Soviet Ukraine. In Rydgren J. (Ed.), *The Oxford Handbook of the Radical Right* (pp. 608–629). Oxford: Oxford University Press. [in English].

123. Mijnsen, I. (2012). Kuznica modernizacii na ozere Seliger: dvizhenie ‘Nashi’, putinskij patriotizm i Vserossijskij molodezhnyj obrazovatelnyj forum 2005–2010 gg. *Forum novejshej vostochnoevropejskoj istorii i kultury*, (2), 132–157. [in Russian].

124. Minkenberg, M. (Ed.). (2015). *Transforming the Transformation? The East European Radical Right in the Political Process*. London: Routledge. [in English].

125. Moser, M. (2013). *Language Policy and Discourse on Languages in Ukraine Under President Viktor Yanukovich (25 February 2010–28 October 2012)*. Stuttgart: ibidem-Verlag. [in English].

126. Motyl, A. (2012, December 9). Understanding Ukraine’s Ultra-nationalist Support. *World Affairs* (web edition). Retrieved from <http://https://lingualeo.com/ru/jungle/understanding-ukraine039s-ultranationalist-support-162651>. [in German].

127. Motyl, A. (2015, February 3). Is Ukraine Fascist? *The Huffington Post*. Retrieved from <https://bit.ly/3du12RM>. [in English].

128. Movchan, S. (2018, bereznia 28). Pravi bilia vorit, abo peremoha hromadianskoho suspilstva. *Politychna krytyka*. Retrieved from <https://bit.ly/3dxHpIQ>. [in Ukrainian].

129. Mudde, C. (2002). Warum ist der Rechtsradikalismus in Osteuropa so schwach? *Osteuropa*, 52 (5), 626–630. [in German].

130. Mykhnenko, V. (2020). Causes and Consequences of the War in Eastern Ukraine: An Economic Geography Perspective, *Europe-Asia Studies*, 72 (3), 528–560. [in English].

131. Nahaylo, B. (1994). Ukraine. *RFE/RL Research Report: The Politics of Intolerance*, 3 (16), 42–49. [in English].

132. Nakhmanovych, V. (2016). Fenomen “Svobody”: Vybortsi radikalnykh natsionalistiv u dzerkali sotsiolohii. Kyiv, KMIS/VAAD. [in Ukrainian].

133. Nemtsova, A. (2014, 27 May) War and Murder in Eastern Ukraine. *The Daily Beast*. Retrieved from <http://http://www.thedailybeast.com/articles/2014/05/27/war-and-murder-in-eastern-ukraine.html>. [in English].

134. Nonjon, A. (2018). Natsionalniy Druzhyny, les phalanges du ‘Nouvel Ordre’ ukrainien? Retrieved from <https://bit.ly/3x3RqVT>. [in French].

135. Nonjon, A. (2018). “Pro zemliu ridnyy”: Eco-nationalisme, Ecologie radicale de droite et Eco-fascisme dans l’espace ukrainien. (*Master Thesis*). Universite Paris 8. Retrieved from <https://bit.ly/3x81Un1>. [in French].

136. Nonjon, A. (2018). L’Ukraine d’Azov: Représentations géopolitiques et stratégie de propagande d’un régiment ultranationaliste ukrainien.

(*Master Thesis*). Universite Paris 8. Retrieved from <https://bit.ly/3xb5fl6>. [in French].

137. Olszański, T. A. (2011, 5 July). Svoboda Party: The New Phenomenon on the Ukrainian Right-Wing Scene. *OSW Commentary*, (56). Retrieved from <http://https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2011-07-05/svoboda-party-new-phenomenon-ukrainian-right-wing-scene>. [in English].

138. Panchenko, V. H. (2011). Lehalizatsiia ta diialnist OUN v Ukraini protiahom 1990-kh rr. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnogo universytetu*, (30), 38–41. [in Ukrainian].

139. Panina, N. (2006). Faktory natsionalnoi identichnosti, tolerantnosti, ksenofobii i antisemitizma v sovremennoi Ukraine. *Vestnik obshchestvennogo mneniia*, (1), 26–38. [in Russian].

140. Paniotto, V. (2008). Dinamika ksenofobii i antisemitizma v Ukraine (1994–2007). *Sotsiologii: teoriia, metody, marketing*, (1), 197–213. [in Russian].

141. Payne, L. A. (2000). *Uncivil Movements: The Armed Right Wing and Democracy in Latin America*. Baltimore: Johns Hopkins University Press. [in English].

142. Pedahzur, A. & Weinberg, L. (2001). Modern European Democracies and Its Enemies: The Threat of the Extreme Right. *Totalitarian Movements and Political Religions*, 2 (1), 52–72. [in English].

143. Petrenko, O. (2018). *Unter Männern: Frauen im ukrainischen nationalistischen Untergrund 1944–1954*. Paderborn: Ferdinand Schöningh. [in German].

144. Piotrowski, G. (2009). Civil Society, Un-Civil Society and the Social Movements. *Journal for and about Social Movements*, 1 (2), 166–189. [in English].

145. Polyakova, A. (2014). From the Provinces to the Parliament: How the Ukrainian Radical Right Mobilized in Galicia. *Communist and Post-Communist Studies*, 47 (2), 211–225. [in English].

146. Polyakova, A. (2015). Parties and Subcultures in the Process of Mobilization: The Internal Dynamics of the Radical Right in Ukraine. In Minkenberg M. *Transforming the transformation?: the East European radical right in the political process* (pp. 319–347). London ; New York: Routledge. [in English].

147. Polyakova, A. (2015). *The Dark Side of European Integration: Social Foundations and Cultural Determinants of the Rise of Radical Right Movements in Contemporary Europe*. Stuttgart: ibidem-Verlag. [in English].

148. Pribylovskij, V. (n. d.). Korchinskij Dmitrij Aleksandrovich. *Anti-komprotat*. Retrieved from <https://bit.ly/3sxmKZw>. [in Russian].
149. Pridonov, A. (2006, marta 20). Dmitrij Korchinskij otvetit za Chechnyu. *Utro.ru*. Retrieved from <https://bit.ly/3tzV1bM>. [in Russian].
150. Puglisi, R. (2015). General Zhukov and the Cyborgs: A Clash of Civilisation within the Ukrainian Armed Forces. *IAI Working Papers*, 15 (17). [in English].
151. Puglisi, R. (2015). Heroes or Villains? Volunteer Battalions in Post-Maidan Ukraine. *IAI Working Papers*, 15 (8). [in English].
152. Puglizi, R. (2015). Geroi ili zlodei? Dobrovolcheskie bataliony v postmajdannoj Ukrainie. *Forum novejshej vostochnoevropskoj istorii i kultury*, 12 (1), 79–98. [in Russian].
153. Rabe, J. (2019). *Rechtsextremismus in der Ukraine: Gruppierungen und ihre Aktivitäten im Überblick*. Berlin: Rosa Luxemburg Stiftung. [in German].
154. Radchenko, Y. (2015). From Staryi Uhryniv to Munich: The First Scholarly Biography of Stepan Bandera. *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society*, 1 (2), 429–458. [in English].
155. Ramet, S. (Ed.). (1999). *The Radical Right in Central and Eastern Europe Since 1989*. University Park, PA: Pennsylvania State University Press. [in English].
156. Riabchuk, M. (2017, sichnia 14). Svitlo vid temriavy: Andreas Umland, pamiat pro UPA i ievrointehratsiia Ukrainy. *Istorychna pravda*. Retrieved from <https://bit.ly/32vjwek>. [in Ukrainian].
157. Riabchuk, M. (2016, 2 November) Ukraine's Turbulent Past Between Hagiography and Demonization. *Raam op Rusland*. Retrieved from <https://bit.ly/2QBeVou>. [in English].
158. Risch, W. J. (2015). What the Far Right Does Not Tell Us about the Maidan. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 16 (1), 137–144. [in English].
159. Rossoliński-Liebe, G. (2014). *Stepan Bandera: The Life and Afterlife of a Ukrainian Nationalist. Fascism, Genocide, and Cult*. Stuttgart: ibidem-Verlag. [in English].
160. Rossoliński-Liebe, G. (Ed.). (2020). Conceptualizations of the Holocaust in Germany, Poland, Lithuania, Belarus, and Ukraine: Historical Research, Public Debates, and Methodological Disputes. *East European Politics and Societies and Cultures*, 34 (1), 124–279. [in English].
161. Rudling, P. A. (2006). Organized Anti-Semitism in Contemporary Ukraine: Structure, Influence, and Ideology. *Canadian Slavonic Papers*, 48 (1–2), 81–119. [in English].

162. Rudling, P. A. (2012). Anti-Semitism and the Extreme Right in Contemporary Ukraine. In Mammone A., Godin E., Jenkins B. (Eds.). *Mapping the Extreme Right in Contemporary Europe: From Local to Transnational, Extremism and Democracy* (pp. 189–205). London: Routledge. [in English].
163. Rudling, P. A. (2013). The Return of the Ukrainian Far Right: The Case of VO Svoboda. In Wodak R., Richardson J. E. (Eds.). *Analyzing Fascist Discourse: European Fascism in Talk and Text* (pp. 228–255). London: Routledge. [in English].
164. Rudling, P. A. (2016). Dispersing the Fog: The OUN and Anti-Jewish Violence in 1941. *Yad Vashem Studies*, 44 (2), 227–245. [in English].
165. Rudling, P. A. (2016). The Cult of Roman Shukhevych in Ukraine: Myth Making with Complications. *Fascism: Journal of Comparative Fascist Studies*, 5 (1), 26–65. [in English].
166. Rudling, P. A. (2019). Eugenics and Racial Anthropology in the Ukrainian Radical Nationalist Tradition. *Science in Context*, (32), 67–91. [in English].
167. Rudling, P. A. (2020). *Tarnished Heroes: The Organization of Ukrainian Nationalists in the Memory Politics of Post-Soviet Ukraine*. Stuttgart: ibidem-Verlag. [in English].
168. Rudling, P. A. Yushchenko's Fascist: The Bandera Cult in Ukraine and Canada. *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society*, 3 (2), 129–178. [in English].
169. Romyancev, F. (2006, marta 18). Boevik, tesno svyazannyj s Kremlem. *Gazeta.ru*. Retrieved from http://www.gazeta.ru/2006/03/18/oa_192559.shtml [in Russian].
170. Scherbyna, S. (2011, chervnia 7). Politychni tok-shou: Yak vony tse robliat? *Ukrainska Pravda*. Retrieved from <https://bit.ly/3v2XIZf>. [in Ukrainian].
171. Sergackova, E. (2015). Freiwillig: Kleines Who's Who ukrainischer Bataillonskommandeure. *Osteuropa*, 65 (1–2), 23–32. [in German].
172. Shapovalova, N. (2018, October, 4). The Two Faces of Conservative Civil Society in Ukraine. *Carnegie Europe*. Retrieved from <https://bit.ly/32td1J3>. [in English].
173. Shekhovtsov A. (2011). The Creeping Resurgence of the Ukrainian Radical Right? The Case of the Freedom Party. *Europe-Asia Studies*, 63(2), 203–228. [in English].
174. Shekhovtsov, A. & Polyakova, A. (2016). On the Rise: Europe's Fringe Right. *World Affairs*, 179 (1), 70–80. [in English].

175. Shekhovtsov, A. & Umland, A. (2013). Ultraright Party Politics in Post-Soviet Ukraine and the Puzzle of the Electoral Marginalism of Ukrainian Ultranationalists in 1994–2009. *Russian Politics and Law*, 51 (5), 33–58. [in English].

176. Shekhovtsov, A. & Umland, A. (2014). Ukraine's Radical Right. *Journal of Democracy*, 25 (3), 58–63. [in English].

177. Shekhovtsov, A. (2009). Palingeneticheskij proekt neoevrazijstva: idei vozrozhdeniya v mirovozzrenii Aleksandra Dugina. *Forum novejshej vostochnoevropskoj istorii i kultury*, (2), 105–126. [in Russian].

178. Shekhovtsov, A. (2011). *Novye pravoradikalnye partii v evropejskikh demokratiakh: Prichiny elektoralnoi podderzhki*. Stuttgart: ibidem-Verlag. [in Russian].

179. Shekhovtsov, A. (2013). From Para-Militarism to Radical Right-Wing Populism: The Rise of the Ukrainian Far-Right Party Svoboda. In Wodak R., Mral B., Khosravi-Nik M. (Eds.) *Right-wing populism in Europe: politics and discourse* (pp. 249–263). London: Bloomsbury. [in English].

180. Shekhovtsov, A. (2013). Vseukrainske obiednannia “Svoboda”: problema lehitymnosti borotby za vladu. *Ukraina Moderna*, (20), 171–213. [in Ukrainian].

181. Shekhovtsov, A. (2013). Vseukrainskoe obiedinenie Svoboda: Problema legitimnosti borby za vlast. *Forum noveishei vostochnoevropskoj istorii i kultury*, 9 (1), 22–63. [in Russian].

182. Shekhovtsov, A. (2013, December 1). Ukrainian Extra-Parliamentary Extreme Right Behind the Provocations at the President Administration. *Anton Shekhovtsov's Blog*. Retrieved from <https://bit.ly/3aoyTK3>. [in English].

183. Shekhovtsov, A. (2013, December 13). The Ukrainian Revolution Is European and National. *Eurozine*. Retrieved from <https://bit.ly/3amtpzi>. [in English].

184. Shekhovtsov, A. (2013, December 20). *Re-organisation of the Ukrainian space, or Putin's agents in Ukraine*. Anton Shekhovtsov's blog. Retrieved from <https://bit.ly/2QE7dcW>. [in English].

185. Shekhovtsov, A. (2013, December 7). The Dubious Role of Bratstvo in the 2012 Parliamentary Elections in Ukraine. *Anton Shekhovtsov's Blog*. Retrieved from <https://bit.ly/3v3athc>. [in English].

186. Shekhovtsov, A. (2014, March 5). From Electoral Success to Revolutionary Failure: The Ukrainian Svoboda Party. *Eurozine*. Retrieved from <https://bit.ly/3syi6u4>. [in English].

187. Shekhovtsov, A. (2014, yanvarya 3). Ukrainskie krajne pravye i Evromajdan. *Glavkom*. Retrieved from <https://bit.ly/3xbIKwr>. [in Russian].

188. Shekhovtsov, A. (2015). The Ukrainian Far Right and the Ukrainian Revolution. In Irina Vainovski-Mihai (Ed.) *N.E.C. Black Sea Link Program Yearbook 2014–2015* (pp. 216–237). Bucharest: New Europe College. [in English].
189. Shekhovtsov, A. (2019). Radikale Parteien, irreguläre Verbände: Ukrainische Milizen aus dem rechtsextremistischen Milieu. *Osteuropa*, 69 (3–4), 149–162. [in German].
190. Shekhovtsov, A. (2019, February 24). Why Azov Should not Be Designated a Foreign Terrorist Organization. *Ukraine Alert*. Retrieved from <https://bit.ly/32vZQXM>. [in English].
191. Shkandrij, M. (2015). *Ukrainian Nationalism: Politics, Ideology, and Literature, 1929–1956*. New Haven, CT: Yale University Press. [in English].
192. Shnirelman, V. (2009). Evraziya ili Evropa? Rol' Ukrainy v evrazijskom i Evrazii v ukrainskom diskurse. *Forum novejshej vostochnoevropejskoj istorii i kultury*, (1), 141. [in Russian].
193. Shtorhin, I. (2018, bereznia 19). “S14” Natsionalisty-radykaly chy neonatsysty? *Radio Svoboda*. Retrieved from <https://bit.ly/3gispjI>. [in Ukrainian].
194. Solchanyk, R. (1999). The Radical Right in Ukraine. In Ramet S. *The Radical Right in Central and Eastern Europe Since 1989*. (279–296, 357–358). University Park, PA: Pennsylvania State University Press. [in English].
195. Soroka, G. & Stepniewski, T. (Eds.). (2018). *Ukraine after Maidan: Revisiting Domestic and Regional Security*. Stuttgart: ibidem-Verlag. [in English].
196. Stepanenko, V. & Pylinskyi, Y. (Eds.). (2015). *Ukraine after the Euromaidan: Challenges and Hopes*. Bern: Peter Lang. [in English].
197. Stojarová, V. (2016). *The Far Right in the Balkans*. Manchester: Manchester University Press. [in English].
198. Struve, K. (2015) *Deutsche Herrschaft, ukrainischer Nationalismus, antijüdische Gewalt: Der Sommer 1941 in der Westukraine*. München: DeGruyter-Oldenbourg. [in German].
199. Toal, G. (2016). *Near Abroad: Putin, the West and the Contest over Ukraine and the Caucasus*. Oxford: Oxford University Press. [in English].
200. Ukrainski pravi ekstremisty pid chas i pislia povstannia 2013–2014 rr. (2013). *Spetsseksiia zhurnalu Forum novejshej vostochnoevropejskoj Istorii i kultury*, 13(1), 103–206. [in Ukrainian].
201. Umland, A. & Yurchuk, Y. (Eds.). (2017–2020). Issues in the History and Memory of the OUN I–III. *Journal of Soviet and Post-Soviet*

Politics and Society, 3 (2), 115–290; 4 (2), 29–132; 6 (1), 185–311. [in English].

202. Umland, A. & Zaitsev, O. (Eds. 2015). The Ukrainian Radical Right in Past and Present: Studies in Ideology, Memory and Politics. *Communist and Post-Communist Studies*, 48 (2–3), 169–271. [in English].

203. Umland, A. (2006, oktyabrya 26). Fashistskij drug Vitrenko: strannyj sojuz mezhdru ukrainskim “progressivnym socializmom” i rossijskim ‘neoevrazijsvom’. *Ukrainskaya pravda*. Retrieved from <https://bit.ly/3swNBE>. [in Russian].

204. Umland, A. (2007, iyulya 20). Aleksandr Dugin, evropejskij fashizm i Vitrenko: chto obshhego? *Ukrainskaya pravda*. Retrieved from <https://bit.ly/3n356f5>. [in Russian].

205. Umland, A. (2008). Der Begriff der ‘unzivilen Gesellschaft’ als Instrument der historischen und aktuellen Rechtsextremismusforschung. *Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen*, 21 (4), 63–67. [in German].

206. Umland, A. (2008). Die andere Anomalie der Ukraine: ein Parlament ohne rechtsradikale Fraktionen. *Ukraine-Analysen*, (41), 7–10. [in German].

207. Umland, A. (2009). Orange Revolution als Scheideweg: Demokratisierungsschub in der Ukraine, Restaurationsimpuls in Russland. *Osteuropa*, 59 (11), 109–120. [in German].

208. Umland, A. (2009). Patologicheskie tendencii v russkom ‘neoevrazijsve’: o znachenii vzleta Aleksandra Dugina dlya interpretacii obshhestvennoj zhizni sovremennoj Rossii. *Forum novejshej vostochnoevropejskoj istorii i kultury*, (2), 127–143. [in Russian].

209. Umland, A. (2010, March 27). Does Yanukovich’s Coalition Government Have a Popular Mandate? The ‘Tushki’ and Decline of Ukrainian Representative Democracy. *Foreign Policy Journal*. Retrieved from <https://bit.ly/3sAnGfA>. [in English].

210. Umland, A. (2011, January 3). Ukraine Right-Wing Politics: Is the Genie out of the Bottle? *Open Democracy*. Retrieved from <http://http://www.opendemocracy.net/od-russia/andreas-umland/ukraine-right-wing-politics-isgenie-out-of-bottle>. [in English].

211. Umland, A. (2013). A Typical Variety of European Right-Wing Radicalism? *Russian Politics and Law*, 51 (5), 86–95. [in English].

212. Umland, A. (2013). Starting Post-Soviet Ukrainian Right-Wing Extremism Studies from Scratch: Guest Editor’s Introduction. *Russian Politics and Law*, 51 (5), 3–10. [in English].

213. Umland, A. (2014, November 2). *The Right-Wing Extremisms of Post-Soviet Russia and Ukraine, 1991–2014: Hypotheses on Differences in*

Their Permutation and Performance. Presentation to the Danyliw Seminar on Contemporary Ukraine, University of Ottawa. [in English].

214. Umland, A. (2016). Dobrovolcheskie vooruzhennyye formirovaniia i radikalnyi natsionalizm v poslemaidannoi Ukrainie: nekotorye osobennosti vozniknoveniia polka Azov. *Forum noveishei vostochnoevropeskoi istorii i kultury*, 13 (1), 141–178. [in Russian].

215. Umland, A. (2016, February 26). How Moscow Is Subverting Ukraine’s Bid for Freedom. *Foreign Policy*. Retrieved from <https://bit.ly/2Q9yZhU>. [in English].

216. Umland, A. (2019). Irregular Militias and Radical Nationalism in Post-Euromaidan Ukraine: The Prehistory and Emergence of the “Azov” Battalion in 2014. *Terrorism and Political Violence*, 31 (1), 105–131. [in English].

217. Umland, A. (2019, March 14). Will Ukraine’s Far-Right Parties Fail Again in 2019? *Forum for Ukrainian Studies*. Retrieved from <https://bit.ly/3n0ZLF2>. [in English].

218. Umland, A. (Ed.). (2013). Post-Soviet Ukrainian Right-Wing Extremism. *Special issue of Russian Politics & Law*, 51 (5), 3–95. [in English].

219. Umland, A. (2016, September 29). Oekraïnes herdenkingspolitiek belemmert Europese integratie. *Raam op Rusland*. Retrieved from <https://bit.ly/3duLukj>. [in German].

220. V Kieve proveryat transport i dokumenty v karantin budut ultrapravye. (2020, marta 21). *Strana.UA*. Retrieved from <https://bit.ly/3tymavU>. [in Russian].

221. Vasylychenko, S. (2013). Svoboda protiv vsekh: kratkii obzor rezultatov radikalnykh pravykh na vyborakh 1994–2012. *Forum noveishei vostochnoevropeskoi istorii i kultury*, 9 (1), 64–92. [in Russian].

222. Vasylychuk, E. (2013). Ideolohichni doktryny ukrainskykh pravokstremistskykh obiednan u konteksti postmodernistskoho dyskursu (na prykladi UNA–UNSO). *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy “Kyivskyy politekhnichnyy instytut”*: *Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*, (3), 16–20. [in Ukrainian].

223. Wilson, A. (2006). *Ukraine’s Orange Revolution*. New Haven, CT: Yale University Press. [in English].

224. Wilson, A. (2014). *Ukraine Crisis: What It Means for the West*. New Haven, CT: Yale University Press. [in English].

225. Wodak, R. & Richardson, J. (2012). *Analysing fascist discourse: European fascism in talk and text*. New York: Routledge. [in English].

226. Wodak, R., Mral, B. & KhosraviNik, M. (Eds.). (2013). *Right Wing Populism in Europe: Politics and Discourse*. London: Bloomsbury Academic. [in English].

227. Wood, E. A., et al. (2016). *Roots of Russia's War in Ukraine*. New York, NY: Woodrow Wilson Center Press. [in English].

228. Wynnycykij, M. (2019). *Ukraine's Maidan, Russia's War: A Chronicle and Analysis of the Revolution of Dignity*. Stuttgart: ibidem-Verlag. [in English].

229. Yakovchenko, O. (2012, April 1). Re-Consider the Inclusion of Svoboda into the CAD: Open Letter to the Leaders of Ukraine's Democratic Opposition Regarding the Inclusion of the Svoboda Party into the Committee Against Dictatorship. *Change.org*. Retrieved from <https://bit.ly/3eamqL6>. [in English].

230. Yavir, I. (2016, October 11). Time to Party for Azov. *Reft<>Light*. Retrieved from <https://bit.ly/3sBxYMy>. [in English].

231. Yurchuk, Y. (2014). Reordering of Meaningful Worlds: Memory of the Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army in Post - Soviet Ukraine (*Ph.D. dissertation*). Stockholm University. [in English].

232. Yurchuk, Y. (2017). Reclaiming the Past, Confronting the Past: OUN–UPA Memory Politics and Nation-Building in Ukraine (1991–2016). In Fedor J., Kangaspuro M., Lassila J. and Zhurzhenko T. (Eds.). *War and Memory in Russia, Ukraine, and Belarus* (107–137). New York: Palgrave Macmillan. [in English].

233. Zaitsev, O. (2013). Ukrainian Integral Nationalism in Quest of a 'Special Path' (1920s–1930s). *Russian Politics & Law*, 51 (5), 11–32. [in English].

234. Zaitsev, O. (2015). De-Mythologizing Bandera: Towards a Scholarly History of the Ukrainian Nationalist Movement. *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society*, 1 (2), 411–419. [in English].

235. Zaitsev, O. (2015). Fascism or Ustashism? Ukrainian Integral Nationalism of the 1920s–1930s in Comparative Perspective, *Communist and Post-Communist Studies*, 48 (2–3), 183–193. [in English].

236. Zajaczkowski, J. (2019). Homogenität und Fragmentierung: Ukrainische Freiwilligenbataillone im Wandel. *Osteuropa*, 69 (3–4), 81–102. [in German].

237. Zhartovskaya, M. & Kravec, R. (2018, fevralya 2). Nacionalnye druzhiny: Kto oni – nacionalisty, kotorye vozmutili socseti i ugrozhayut priment silu. *TSN.ua*. Retrieved from <https://bit.ly/3alPpdW>. [in Russian].

Andreas Umland

Dr. phil. in History, Ph. D. in Politics,
Senior Nonresident Fellow at the Center for European Security,
Institute of International Relations (Prague, Czech Republic),
andreas.umland@stanfordalumni.org

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7916-4646>

THE UKRAINIAN RADICAL NATIONALISTS BEFORE AND AFTER THE EUROMAIDAN: FROM RIGHT-WING PARTY POLITICS TO “UNCIVIL SOCIETY”

The purpose of the research is to study the transformational processes in Ukraine. This article provides an overview of the development of the right-wing radical political spectrum of Ukraine before and after the "Revolution of Dignity". The footnotes contain most of the relevant scientific literature on this topic in Ukrainian, English, Russian and German, trends in the complex transition of the dynamics of the main parameters of interaction and prospects in the context of the new world order. The research methodology is a set of scientific principles, general scientific and special-historical methods, as well as interdisciplinary and comprehensive approaches to the historical process in Ukraine on the basis of the holistic use of sources on this issue. Scientific novelty. The continuing electoral weakness of the Ukrainian far right after the Euromaidan and during the war is highlighted. The main results of the work. The provided data indicate electoral weakness and low political legitimacy of Ukrainian ultranationalists, which is a historically and comparatively important phenomenon in Ukrainian politics and society, especially given the initially favorable conditions for the rise of ultranationalists. In 2014–2019, after the Euromaidan, far-right groups became more active, forming a network of NGOs, and created politically significant formations like the "Right Sector" and "National Corps". The growth of public authority of the far right did not lead to an increase of their electoral support, however. Instead, there has been a reorientation to various projects within "uncivil society" and a growth of the far right's societal activity. There has also been a paradoxical convergence of radical rights with the mainstream of Ukrainian politics in a way untypical for Western democracies. Conclusions. Electoral party-political ultranationalism has so far been extremely weak in post-Soviet Ukraine. The three main political forces, VO Svoboda, Right Sector, and National Corps, remained politically marginal after the 2013–2014 Euromaidan, despite their growing public popularity and growing nationalist

sentiment. Neither the loss of Crimea nor the war in Donbas increased the electoral support of radical nationalist groups. However, in the context of Russia's ongoing "hybrid war" against Ukraine, far-right activists, sometimes associated with ultranationalist political parties, have gained more recognition in the Ukrainian public since 2014. The activities of anti-democratic non-governmental organizations and their periodic cooperation with the Ukrainian state require careful monitoring.

Keywords: *Ukraine, nationalism, far right, uncivil society, ultranationalism, elections, ethnocentrism, political parties.*